

Bok og marked

- en komparativ rapport

Markedsrådgiver Terje Fredriksen

Indholdsfortegnelse

1. Innledning og sammenfatning.....	3
2. Bokmarkedet i Danmark	12
3. Bokmarkedet i Sverige	25
4. Bokmarkedet i Finland.....	35
5. Bokmarkedet på Island.....	43
6. Bokmarkedet i Norge.....	46
7. Bokmarkedet i Holland.....	62
8. Bokmarkedet i Østerrike	67
9. Bokmarkedet i Irland.....	70
10. Bokmarkedet i Hellas	73

1. Innledning og sammenfatning

Denne rapporten er ikke primært skrevet for å gi et fullstendig bilde av det enkelte lands bokmarked. Begrepet ”komparativ relevans” har stått sentralt i forutsetningene for dette arbeidet. I dette ligger det en ambisjon om å sammenlikne forholdene på de ulike bokmarkedene, der hvor dette er relevant, med et ståsted i Danmark. Intensjonen med denne rapporten er altså å fremlegge fakta og påvise relevante forhold, med sikte på å tilføre ny kunnskap til den diskusjon som pågår om rammevilkårene for bokmarkedet i Danmark.

”Utvalget vedr. Fremtidens Bogmarked” som denne rapporten er adressert til, har i oppdrag å komme med innspill og forslag til en fremtidig løsning for det danske bokmarked.

I dette arbeidet har Utvalget erkjent et behov for å få fremlagt fakta og relevante erfaringer fra ulike bokmarkeder i Norden og Europa, hvor rammevilkårene er annerledes.

Utvalget har valgt ut de land som er med i denne undersøkelsen og har formulert forutsetninger for hva denne rapporten skal inneholde. Her fremkommer det at man ønsker *”en faktisk beskrivelse av de konkrete forhold og dernest, hvor det er mulig en beskrivelse av hvilke politiske og branchebestemte vurderinger, der har ligget til grunn for fastsættelsen av: - bogpriser – før / nu – hvilke ordninger ligger bag? – moms – før / nu – hvilke argumenter ligger bag hvilke ordninger? – brancheaftaler – hva / hvordan?”*

Videre skal rapporten inneholde fakta om bokmarkedet (inkl. markedet for skolebøker) - direkte og indirekte støtteordninger, vederlag m.v. på ulike nivå, til forfatterne, forlagene, bokklubber, bokhandlere og andre forhandlere, bibliotek og redegjøre for organisasjonsforhold i bokbransjen.

Utvalget har ønsket en bred og faktaorientert fremstilling.

Det er mange ulike forhold som påvirker utviklingen i det enkelte lands bokmarked, som moms og andre skattepolitiske forhold, direkte og indirekte støtteordninger, offentlige bevilgninger til bibliotek, skole og utdanning osv. Å kartlegge de økonomiske og kulturpolitiske virkningene, enkeltvis og interaksjonen mellom disse, er en umulig oppgave. Dette gjør dessuten direkte sammenlikninger komplisert, og basert på det materiale som her foreligger, kan det for eksempel være vanskelig å danne seg en oppfatning av hvorvidt et system med fri bokpris er bedre eller dårligere enn et system med faste bokpriser. Det er da heller ingen ambisjon å presentere en fasit i denne rapporten. Dette bør likevel ikke være til hinder for at det pekes på sammenhenger som kan være tilstede.

Prosjektets tidsramme i kombinasjon med det forhold at slike statistikker ikke er umiddelbart tilgjengelig, har satt begrensninger på omfanget av undersøkelsen. En vesentlig utfordring

har vært å fremskaffe opplysninger og fremstille disse i en relevant og komparativ form. Det enkelte lands statistikker er til dels mangelfulle og er ikke laget med sikte på en komparativ bruk. Et initiativ fra forleggerforeningene i Norden, med sikte på å fremskaffe komparative statistikker for salg og produksjon, er påbegynt men er ikke fullført. Med utgangspunkt i det materialet som foreligger, er det derfor ikke mulig å trekke entydige konklusjoner. Med disse forbehold er likevel opplysningene bearbeidet med sikte på at de i størst mulig grad skal kunne sammenliknes, og gi grunnlag for argumenter og debatt. Enkelte opplysninger er basert på kvalifiserte estimater, uten at det nødvendigvis refererer til publiserte statistikker.

For en diskusjon i Danmark er selvsagt erfaringene fra bokmarkedene i de nordiske land av spesielt stor betydning. Kapitlene om "komparativ relevans" bør derfor leses i sammenheng for Sverige, Finland, Danmark og Norge. Fakta om det svenske og finske bokmarkedet er av stor betydning fordi det kan si noe om virkningene av at det her har vært frie bokpriser etter 1970. Motsvarende er forholdene i Norge relevant fordi dette bokmarkedet har mange felles trekk med forholdene i Danmark, blant annet med en lang tradisjon for markedsreguleringer gjennom frivillige bransjeavtaler.

Reguleringer og markedsinngrep i kulturfeltet og mediebransjene har lange tradisjoner og omfatter både de trykte medier, kabel- og etermediene. På enkelte områder har disse reguleringene vært svært omfattende, for eksempel ved tildeling av kringkastingslisenser og konsesjon for kinodrift. Filmbransjen og dagspressen er eksempler på kulturnæringer med en omfattende grad av markedsreguleringer og politiske føringer, i kombinasjon med ulike økonomiske støtteordninger.

Denne praksisen finner vi også på litteraturfeltet, og i bokbransjen er det en lang felleseuropeisk tradisjon for å tillate ulike konkurranseregulerende avtaler.

Dette har i første rekke sammenheng med at bøkene tidligere ble solgt i kommisjon, slik det fortsatt gjøres med aviser, fagblader og tidsskrifter, ukeblader o.a. magasiner og tegneserier.

I Norden var denne kommisjonshandelen med bøker, fra midten av 1800-tallet, organisert etter forbilde fra Tyskland og *Börsenverein des deutschen Buchhandels*, som ble etablert i 1825. Kommisjonshandelen med bøker har det til felles med bokbransjeavtalene, at hensikten er at produktene skal ha en forlagsbestemt utsalgspris, og derved fjerne muligheten for priskonkurransen i detaljistledet. Ved kommisjonssalg er det produsenten som eier produktet, også når den selges i butikken, og forhandleren har returrett på usolgte eksemplarer. Deler av bokmarkedet er fortsatt organisert som kommisjonshandel. I vår tid gjelder dette bl.a. de såkalte "kioskbøkene".

Et forbud mot bokbransjeavtaler har derfor ingen umiddelbar konsekvens for den fastprisordning som gjelder for bøker i kommisjonshandelen. I den konkurranserettslige

vurderingen av kommisjonssalget for blader og aviser, blir de kulturpolitiske hensyn tillagt vekt, og det er lagt til grunn at avisene er en "ferskvare" og at ordningen bidrar til å opprettholde et bredt forhandlernet. Kommisjonshandelens fastprisordning omfatter også importerte aviser og blader, men ikke importerte bøker. Bransjeavtalene gjelder ikke for bokimport.

Det gamle kommisjonshandelssystemet i bokbransjen bygget på tre grunnprinsipper: Forhandlernes enerett, den faste bokprisen og returretten. Disse prinsippene ble førende ved overgangen til bransjeavtalene, men etter 1950 fikk bokhandelen etter hvert en mer selvstendig økonomisk stilling basert på større kapitalbinding og risiko. For forlagene var den nye handelen med bøker, basert på bransjeavtaler, mer fordelaktig fordi bokhandelen gikk over til å kjøpe bøker i fast regning, uten returret, og påtok seg et større lagerhold. Samtidig var dette kostnadsbesparende fordi utgiftene til frakt- og returbehandlingen ble betydelig redusert.

Grovt sett kan dagens bokmarkeder i nordiske og europeiske land inndeles i tre grupper:

- Bokmarkeder uten bransjeavtaler/fastprisordninger, med frie bokpriser.
- Bokmarkeder som delvis reguleres av frivillige bransjeavtaler og faste bokpriser.
- Bokmarkeder som reguleres ved bokprislover.

Det svenske kommisjonssystemet i bokbransjen ble avviklet allerede i 1970, etter å ha eksistert som et fastprissystem siden 1843, og Finland fulgte etter.

Organisasjonene på forlegger- og bokhandlersiden uttrykker tilfreds med dagens ordninger, og det er ingen aktuell sak å gjeninnføre et fastprissystem på bøker.

Island, Irland og Storbritannia hadde tidligere bransjeavtaler, som midt på 1990-tallet ble avviklet som følge av utviklingen på bokmarkedet og konkurranseforholdet mellom aktørene.

I Danmark og Norge er kommisjonshandelen blitt avløst av frivillige privatrettslige bransjeavtaler. Disse regulerer deler av bokmarkedet, og gir forlagene en rett til å fastsette utsalgspriser på nye bøker, for en begrenset fastprisperiode, i enkelte boksjangere.

Slike bransjeavtaler krever imidlertid et unntak fra konkurranselovene, og en gjennomgang av avtalepartenes søknader om dispensasjon, viser at disse har vært kultur- og litteraturpolitisk begrunnet. Ved behandlingen av søknadene er imidlertid både de konkurranserettslige og de kulturpolitiske argumenter blitt vurdert.

Men slike unntak skal også legitimeres i en offentlighet der et kritisk publikum i vår tid kan stille seg uforstående til nødvendigheten av bransjeavtaler og faste utsalgspriser. Dette oppfattes å være grunnleggende i strid med en moderne forbruker- og konkurransepolitikk, der markedets egen dynamikk i kombinasjon med fri konkurranse, rent allment forutsettes å gi en mer effektiv utnyttelse av samfunnets ressurser. For forbrukeren betyr dette vanligvis lavere priser med større og bedre varetilbud. Bransjens argumenter for faste bokpriser kan derfor fremstå som noe av en anakronisme, sett med vår tids øyne.

Når myndighetene i flere europeiske land har valgt å gripe inn i handelen med bøker, med å vedta lover om faste utsalgspriser, viser dette hvor vanskelig det er blitt å opprettholde de frivillige privatrettslige bransjeavtaler. Dette dreier seg om mer enn forholdet til konkurransemyndigheter. Konkurransen mellom aktørene og de bransjeinterne konfliktene viser at avtalene fort kan bli avvirket, slik det skjedde i Frankrike, Storbritannia, Irland og Island.

Begrunnelsen for bokprislovene er nokså entydige, selv om de er forskjellige med hensyn til utforming og avgrensning, og de bygger på en allmenn samfunnsøkonomisk forståelse av markedets begrensninger og behov for korrektiv. Lovgivningen i disse landene forutsetter at et uregulert bokmarked, hvor bøkene omsettes på linje med andre varer, ikke vil kunne forventes å ivareta nødvendige helhetlige hensyn. Lovene er også utformet med tanke på å sikre gode arbeids- og inntektsvilkår og et godt rettighetsvern for forfatterne.

Forfatterne er ellers ikke part i bransjeavtalene, og de har ingen forhandlingsposisjon i denne sammenheng. Kontrakter mellom forfatter og forlag bygger imidlertid på royaltypriippet, hvor den faste utsalgsprisen er det stabile element for beregning av forfatterens inntekter av boksalg. De kollektive forfatterkontraktene er fremforhandlet av organisasjonene. Disse avtalene har gitt forfatterne en faglig-politisk plattform, som gjelder partenes rettigheter og plikter, men som også har styrket forfatterens lønns- og arbeidsvilkår.

Bruken av lovalternativet viser at myndighetene har forskjellige holdninger til utviklingen på bokmarkedet, og ser forskjellig på nødvendigheten av en fastprisordning på bøker. Det ble ikke tatt statlige initiativ for å endre utviklingen da bransjeavtalen ble avvirket på Island.

I Storbritannia og Irland ble bransjeavtalene avvirket da sentrale aktører brøt ut av den frivillige bransjeavtalen, *The Net Book Agreement (NBA)*.

Tyskland skulle utviklingen bli helt annerledes. Handelen mellom land i hele det tyskspråklige markedet truet med å velte bokbransjeavtalen, og myndighetene valgte derfor å gripe inn med en ny lov som påla alle forlag å faste utsalgsprisene. Denne avløste den frivillige bokbransjeavtalen og ble vedtatt uten politisk motstand, og Østerrike valgte også lovalternativet.

Storbritannia og Tyskland hadde en mer enn hundreårig tradisjon for faste bokpriser. Frankrike var imidlertid det første landet som 10. juli 1981 vedtok en lov som påla alle forlagene å fastsette utsalgsprisene på nye bøker, med 2 års bindingstid. Loven omtales ennå som "Lang-loven" etter det initiativ som ble tatt av kulturminister Jacques Lang. Erfaringene fra en periode med frie bokpriser hadde vist at det var nødvendig å ta i bruk et nytt lovverk dersom litteratur- og kulturpolitiske hensyn skulle kunne ivaretas. Loven omfattet imidlertid ikke skole- og lærebøkene.

I løpet av 1980 og 90-årene fulgte flere land etter med lover som lå nær opp til den franske modellen; de iberiske statene, Italia og Hellas, men lovalternativet ble også gjenstand for en bred diskusjon i land lenger nord.

Lover som gir rammebetingelser markedet for kulturnæringene og mediebransjen er ikke uvanlig, og begrunnes gjerne med at markedet ikke kan forvente å løse alle samfunnsoppgaver. Politiske føringer og direkte inngrep fra det offentliges side har vist seg å være nødvendig der markedets egne mekanismer ikke strekker til. Markedsreguleringer i kulturnæringene kompletterer et bredere register av offentlige virkemidler, med direkte og indirekte støtteordninger. For litteraturfeltet omfatter dette for eksempel produksjonsstøtte, spesielle ordninger for moms og skatt, opphavsrettlig praksis, kollektive forfatterkontrakter, forlagenes enerett til utgivelse, kollektive kompensasjons- og vederlagsordninger for kopiering og bruk av beskyttet materiale i undervisning, skole- og folkebibliotek, osv.

I en konkurranserettslig sammenheng er boken imidlertid en vare. I litteratur- og kulturpolitikken blir boken behandlet som en kulturbærer, begunstiget med ulike økonomiske støttemidler. Land som Storbritannia, Irland og Norge har dessuten momsfritak både for bøker, aviser og tidsskrifter. Dette er en indirekte økonomisk støtteordning, og bøkene er med dette gitt en særegen skattepolitisk status i varehandelen.

I Danmark har imidlertid bøker som andre varer full momsbeskatning, men samtidig har bøkene fått en konkurransepolitisk særstilling gjennom dispensasjonen for *Samhandelsreglerne*. I Sverige blir bøkene behandlet på linje med andre varer rent konkurransepolitisk, med frie priser og handelsvilkår, men samtidig har man valgt en lavere momssats som er kulturpolitisk begrunnet. I Norge er fritak fra moms begrunnet på samme måte som for avisene og tidsskriftene.

Bokens og bransjens spesielle markedsvilkår begrunnes med at det er nødvendig å ta spesielle hensyn til språk og skriftkultur, men det dreier seg også om hvordan bredden og mangfoldet av litteratur, kunst- og kulturuttrykk kan forsvare en plass i varehandelen. Dette er argumenter som fremgår av søknader om dispensasjon fra konkurransebestemmelsene. Bransjeavtalene hevdes å synliggjøre og tilgjengeliggjøre bredden av den litteratur som

frembys på bokmarkedet. Dette er argumenter, som ved behandlingen av søknader om dispensasjon fra konkurranseloven, er blitt tillagt en kulturpolitisk verdi, ikke bare som en ordning for bransjens aktører, men også vurdert som en allmenntilgjengelig ordning for forfattere og det bokkjøpende publikum. EU har tatt konsekvensen av dette, og markedsreguleringer og bransjens rammevilkår, inklusiv spesielle momsordninger, er derfor definert som et nasjonalt kulturpolitisk anliggende, akseptert å være forskjellige i medlemslandene.

Men kritikken mot bransjeavtalene og fastprisordningene har også sammenheng med utviklingen av vertikale og horisontale integrasjoner, og en konsentrasjon av eierforholdene i bransjen. Oppkjøp og fusjoner har endret konkurranseforholdene i bokmarkedet. Store og dominerende enheter gir markedet et preg av å være et oligopol. I økonomisk teori er det påvist at slike oligopolmarkeder kan ha stor betydning for prisdannelse og prisnivå.

”Telemarksforskning” har på oppdrag fra Norsk kulturråd levert rapporten *Norsk Bokbransje ved Tusenårsskiftet*. De tillegger dette forhold stor betydning, og forskerne mener bl.a. å kunne forklare den sterke prisstigningen på bøker som en følge av økt konsentrasjon blant forlagene, ved økt utnyttelse av markedsposisjoner. Etter forskernes mening har dette gitt grunnlaget for økt markedsrett, og forlagene har derved kunnet velte oppkjøpskostnadene over på bokkjøperne. Det samme har de kunnet gjøre med økte markedsrett. En vesentlig hensikt med konkurranselovene er blant annet å motvirke at enkeltaktører kan utøve markedsrett. Dette vil også gi aktørene i markedet en størst mulig grad av reell og rettferdig konkurranse.

De bransjeinterne konfliktene i Danmark og Norge har mange fellestrekk, i første rekke fordi bransjeavtalene krever unntak fra konkurranselovene. Men konfliktene synliggjør også et sammenbrudd i den konsensus som i alle år har preget bransjen. Denne konsensusen har vært tolket som et uttrykk for det selvpålagte ansvar bokbransjen har tatt for produksjon og markedsføring av litteraturen, og sånn sett ligget i forlengelsen av målsettinger utformet i den statlige litteraturpolitikken. Frivillige bransjereguleringer må imidlertid etableres med en bred tilslutning, også fra det omliggende samfunn. Dette gir ordningene legitimitet og troverdighet. Bransjeavtalene har imidlertid hatt en intern og ekskluderende form. Det er bokhandlere og forlag som her skal bli enige, og forfatterne er ikke engang part i avtalene. Heller ikke bibliotekene, skoler/kommuner og andre som kjøper bøkene.

Den nye litteraturloven i Holland er kommet i stand fordi det ble nødvendig å erstatte en slik eksklusiv ordning. Formålsparagrafen (§ 1) i den østerrikske loven tilkjenner eksplisitt dette forholdet ved å fastslå at en fastprisordning på bøker er ment å ta hensyn til det forhold at bøker er kulturgoder, og at faste bokpriser er hensiktsmessig både for forbrukere og forhandlere. Den tyske loven om *”Buchpreisbindung”* har sterk tilslutning fra bransjeorganisasjonen (Börsenverein) og deres 6.500 medlemsbedrifter, forlag og bokhandel. Begrunnelsen tilkjenner med følgende formuleringer på organisasjonens web-side:

Books are vehicles for ideas. They are indispensable for the development of our society and its ideals. Through its commitment to the German book market and the free dissemination of the written word, the German Publishers & Booksellers Association supports this development.

The German Publishers & Booksellers Association sees itself as the industry's mouthpiece, whilst serving the public and politics in an advisory and consultative role. Its political and commercial mission on behalf of the book is inseparably linked to a cultural mandate: the Association acts to promote the cultural asset "book" and reading, it stands up for freedom of speech and the cultural diversity of society.

MMI. Oslo, januar 2006

Terje Fredriksen

Tekniske opplysninger:

Begrepet bok er her definert etter den internasjonale standarden som en ikke-periodisk utgivelse med over 48 sider.

Omregningskursene som er benyttet er de faste kursene som benyttes ved Den Europeiske Sentralbanken.

Det er altså de offisielle kursene som gjelder for omregning mellom valutaene som her er benyttet.

Moms er trukket fra, slik at (netto)tallene skal være sammenliknbare.

Tallene som fremkommer i denne undersøkelsen er basert på tilgjengelig statistikk og beregninger foretatt med det materialet som finnes. Disse statistikkene er ikke utarbeidet med sikte på komparative studier, og det ligger ulike forutsetninger til grunn for tolkninger, begreper og avgrensninger. I den grad det har vært mulig å ta hensyn til slike forhold, er dette forsøkt korrigert med sikte på at man skal få et best mulig sammenlikningsgrunnlag. Det statistiske materialets beskaffenhet er likevel av en slik karakter at man bør være varsom med å tekke vidtgående konklusjoner.

Statistikkene for antall titler som gis ut er av varierende kvalitet og utarbeidet med forskjellige forutsetninger over tid. I denne rapporten er det benyttet tall for antall titler med min. 49 s. Dersom ikke annet er oppgitt, er tall for 2004 benyttet. Bransjetall for 1990 som her er benyttet, er publisert av International Publishers Association.

Øvrig statistikk og tallmateriale er hentet fra ulike kilder, publisert materiale og offisiell statistikk. Nøkkelpersoner med kunnskap om de nasjonale bokmarkedene har vært en vesentlig kilde, også i arbeidet med å gjøre kvalifiserte estimater og fremskaffe relevante opplysninger.

Noen nøkkeltall for 2004

Bøkernes prosentvise andel av varehandelsomsetningen (fratrasket bil- og bensinomsetning):

Danmark	Sverige	Finland	Island	Norge	Nederland	Østerrike	Irland	Hellas
1,5 %	1,5 %	2,1 %	1,7 %	2,3 %	1,6 %	0,75 %	-	-

Total produksjon av nye bøker (titler) - målt per 1.000 innbygger:

Danmark	Sverige	Finland	Island	Norge	Nederland	Østerrike	Irland	Hellas
1,9	1,5	2,1	2,0	1,6	1,2	0,6	0,3	0,8

Omsetning av bøker per innbygger – målt i Euro:

Danmark	Sverige	Finland	Island	Norge	Nederland	Østerrike	Irland	Hellas
80	81,2	86,1	136	135,4	84	96,7	37,8	33,5

Utlån av bøker fra folkebibliotek - målt per innbygger:

Danmark	Sverige	Finland	Island	Norge	Nederland	Østerrike	Irland	Hellas
9,2	7,2	15,2	7,3	4,0	8,5	2,1	3,2	0,1

Beholdning av bøker i folkebibliotek – målt per innbygger:

Danmark	Sverige	Finland	Island	Norge	Nederland	Østerrike	Irland	Hellas
4,8	4,8	7,1	7,0	4,7	2,2	1,5	2,5	0,9

Antall folkebibliotek - målt per 10.000 innbygger:

Danmark	Sverige	Finland	Island	Norge	Nederland	Østerrike	Irland	Hellas
1,3	1,9	1,9	4,5	2,0	0,7	2,8	0,9	0,8

2. Bokmarkedet i Danmark

Bokmarkedet i 2004

Det totale varekonsum i Danmark er beregnet til 226 mdr. DKR eller 30,5 mill. Euro, fratrukket bil- og bensinomsetning. Det er 25 % moms på bøker som på andre varer. Ved innføringen i 1967 ble momsen på bøker satt til 10 % - endret til 15 % i 1970, videre til 22 % i 1980, og endelig 25 % som den er i dag. Danmark er derved et av de få land som har samme momssats på bøker og andre varer. Statens inntekter fra moms beløper seg til ca. 600 mill. DKR.

Den totale bokomsetningen, inklusiv import, er for 2004 anslått til 3,3 mdr. DKR eller 432 mill. Euro, eks. moms. I 1990 var omsetningen 1,8 mdr. DKR.

Omsetning per innbygger er beregnet til 80 Euro. Bøkernes andel av varehandelen er på 1,5 %, omtrent som i Sverige.

Det utkom 10.260 titler i 2004. I 1990 var tallet 7.578 - en økning på 35 %. I 1984 er tallet 7.296. Dette gir i 2004 en produksjon på 1,9 per 1.000 innbyggere. I 1990 var tallet 1,48.

Dansk Bogfortegnelse registrerer alle danske bøker med 16 sider, og opererer derfor med langt høyere titteltall. De har imidlertid også en såkalt rensset statistikk som i 2004 forteller at det i alt utkom 2.510 skjønnlitterære titler og 4.062 faglitterære titler.

Det ble i 2004 utgitt 805 nye skjønnlitterære titler for voksne, 1.184 nye skjønnlitterære barne- og ungdomsbøker.

Antall solgte bøker totalt i Danmark er estimert til 31 mill. eksemplarer.

Skriftspråk og utdanning

Danmark har ett skriftspråk. Det er 2.200 grunnskoler med i alt 655.000 elever og dette viser et statistisk gjennomsnitt på 289 elever per grunnskole.

I tillegg er det 170 gymnasier, 24 universitet og høyere læreanstalter. I tillegg er det ca. 100 høyskoler, her medregnet skoler og utdanningsinstitusjoner med kortere utdanning. Med dette forbehold er det samlede antall elever/studenter 190.507, herav er det 44.076 elever på ungdoms- eller folkehøyskoler. 129.465 er studenter med lang/mellomlang universitets- eller høyskoleutdannelse.

I Danmark selges skolebøkene gjennom bokhandel og direkte fra forlagene. I økende grad selges de danske skolebøkene på anbud direkte fra forlagene. Det er kommunene som betaler skolebøkene i grunnskolen.

Rammebetingelser i bokbransjen

At bøker beskattes med full moms som andre varer er uvanlig i europeisk sammenheng, uavhengig av hvilket prisregime som gjelder. Det har heller ikke vært vanlig å endre momssatsen som følge av endringer i prisregime. Den norske Kulturmeldingen fra 2003 viser at av 29 europeiske land har fem momsfritak. Dette er Russland, Polen, England, Irland og Norge. 19 land har momssats opp til 10 % og de resterende fem har moms på mellom 12 og 25 %.

For elektroniske bokutgaver og musikk/film på DVD/CD-er, er det derimot vanlig med full momsbeskatning på produktene. I Norge er det for eksempel ingen moms på bøker, men 25 % på CD-er, uten at denne forskjellsbehandlingen av musikk- og bokprodukter har vært gjenstand for en nærmere kulturpolitisk helhetsvurdering.

I varierende form har det eksistert samhandelsregler (bransjeavtaler) for bøker i Danmark siden 1837, og som bransjeavtale siden 1956. Som i Norge har disse hatt en dispensasjon fra konkurranselovene. Formålet med fastprisordningene, enten de har vært formulert som privatrettslige bransjeavtaler eller lover, har vært å gi boken som kulturbærer en særskilt beskyttelse i markedet. Det er litteraturpolitiske argumenter som har vært fremført til beskyttelse for det danske skriftspråk, og for å ivareta målsettingen om en litterær bredde og mangfold i det titteltilbud som utgis av danske forlag. Dertil er formålet å legge forholdene til rette for at bøkene skal komme ut i varehandelen og gi forhandlerne en rimelig sikkerhet for at bøkene ikke utsettes for tilfeldig priskonkurranse. Erfaringen viser at de fleste titler trenger noe tid for å bli innarbeidet på markedet. Bøkene blir på mange måter oppdaget gjennom litterære debatter, bokanmeldelser osv. En fastprisordning tar sikte på at bøkene skal være tilgjengelige for salg i en lengre periode, i det minste i fastprisperioden. Denne målsettingen er gjerne uttrykt eksplisitt i land med lover, som for eksempel i Tyskland. I arbeidet med denne loven er det pekt på at om en fastprisperiode skal ha den tiltenkte virkning, må den kunne vare over noe tid. Tidligere var det både i Danmark og Norge vanlig å ha en fastprisperiode på 24 måneder etter utgivelsesåret, med muligheter for at forlaget kunne forlenge denne ytterligere. I Konkurrancerådets begrunnelse for dispensasjon i 1990, ble slike og andre kulturpolitiske hensyn tillagt avgjørende betydning.

I 1997 fikk Danmark en ny konkurranselov. I et "Debatoplæg, Bogbranchens erhvervsvilkår" fra 1999, ble det gjort krav om at Samhandelsreglerne måtte tilpasses med en ny

liberalisering. I 2001 ble det gjort viktige endringer i de danske Samhandelsreglerne. Man opphevet bokhandelens enerett til salg av bøker, og dermed forbudet mot salg i andre salgskanaler som tidligere bare kunne selge bøker til under 160,50 DKR. Tidligere hadde eneretten omfattet skole- og lærebøker også under denne prisgrensen. Det ble videre innført en valgfri ordning for forlagene når det gjelder faste og frie bokpriser. Forlaget skulle ikke lengre ha *plikt* men *en rett* til å fastsette utsalgsprisene. Fastprisperioden gjelder nå i utgivelsesåret og 12 måneder. Forlaget kan imidlertid endre fastprisen til en ca. pris som bokhandelen ikke er forpliktet til å følge.

Før 2001 gikk alt skoleboks salg via bokhandelen, som kjøpte bøkene til 75 % av utsalgsprisen. Imidlertid måtte bokhandleren gi fra seg 16-18% rabatt til kommunene. Dette er den samme ordningen som har vært praktisert i Norge, men her har rabattene til kommunene vært begrenset til ca. 7 %. Den avtalen som nå gjelder i Danmark omfatter ikke salg til biblioteker og salg av bøker til skolene. Det er ingen regler for rabatter ved salg til skoler eller andre undervisningsinstitusjoner. Det samme vil gjelde for skole- og lærebøkene i Norge etter 2006, men her er bibliotekenes rabatt på allmennbøkene videreført i den nye Bokavtalen fra 2005 og fastsatt til 20 %.

Ved utgangen av 2005 er situasjonen uavklart og bokhandlerforeningen har gått inn for en full liberalisering av bokprisene i Danmark. I praksis vil det si avvikling av både de faste prisene og ca.-prisene. Samhandelsreglerne er imidlertid et avtaleforhold der det er forleggersiden som formelt innehar dispensasjonen fra konkurranseloven.

Forleggerforeningen har fra 1.11.2005 inngått en avtale med Konkurrencestyrelsen som legger helt nye føringer på praktiseringen av fastprisordningen. Sentralt i dette dokumentet er en avtale om å begrense antall nye titler som kan gis ut med faste priser. Et forlag kan etter dette kun ha 10 % av sine nye titler med fast pris, dog minimum 5 utgivelser. Fastprisperioden er begrenset til utgivelsesåret og deretter i 5 måneder.

Bibliotek

Det er 698 folkebibliotek med et samlet utlån av bøker på 49,4 mill. eks. I 1990 var antall folkebibliotek 1.038, og samlet utlån 91,8 mill. eks. (men utlånet i 1990 ser ut til å inkludere skolebibliotekene.)

Dette gir i 2004 et utlån per innbygger på 9,2 eksemplarer, og en biblioteksdekning på 1,3 per 10.000 innbyggere.

Samlet bokbeholdning i folkebibliotekene er på 25,3 mill. eks. I 1990 var beholdningen 37,7 mill. eks.

Det er 1.711 skolebibliotek (I 1990 1.850) knyttet til grunnskole og videregående skoler med samlet utlån på 27,9 mill. bind, og beholdning på 22,2 mill. bind.

Både beholdning og utlån er høyt om en sammenlikner med de andre nordiske land.

En EU-undersøkelse fra 2001 (Eurostat/Eurobarometer) gir et sammenliknende bilde av kulturaktiviteter i befolkningen. Undersøkelsen gjelder dem over 15 år. Den viser at

39 % av danskene ikke har benyttet seg av bibliotekenes utlånstilbud i løpet av de siste 12 månedene. Gjennomsnittet for EU er 70,2 %. Hele 22 % av befolkningen har benyttet seg av det danske bibliotektilbudet mer enn 12 ganger i løpet av denne perioden. I denne EU-sammenlikningen ligger Danmark som nest best etter Finland. Det foreligger ikke tall for Norge og Island.

Forlagene

Det er registrert 1400-1500 forlag i Danmark. Antall forlag med kontinuerlig bokproduksjon er estimert til 400. Det er 3 forleggerforeninger, men 2 er meget små.

Den Danske Forleggerforening har 55 medlemmer og medlemmenes omsetning i 2004 var ca. 1,6 mdr. DKR. Medlemsforlagenes markedsandel er estimert til ca. 70 %. I 1990 var det registrert 78 medlemsforlag i forleggerforeningene.

I tillegg til medlemsforlagenes omsetning, er det beregnet at uavhengige forlag omsetter for ca. 400 mill. DKR. Verdien av import er estimert til ca. 300 mill. DKR.

De største forlagsaktørene er Aschehoug Dansk Forlag, Bonnierforlagene, Gyldendal-konsernet og Politikens Forlag.

Forlagsenheten i Gyldendal-konsernet omsatte i 2004 for 616,6 mill. DKR. eller ca. 79 mill. Euro. Aschehoug er en del av Egmont. Konsernet er rangert som tredje største mediekonsern i Norden, og opererer i ulike deler av mediebransjen. Egmont har virksomheter i 21 land og hadde i 2004 en konsernomsetning på ca. 8 mdr. DKR. eller ca. 1 mdr. Euro.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Som i Norge er en bokhandel definert som et medlem av bokhandlerforeningen. En viktig forskjell er imidlertid at man i Danmark kan ha en overenskomst som gjør at butikken uansett bransje kan stå tilsluttet Samhandelsreglerne.

Ved utgangen av 2004 var det 370 medlemskap i bokhandlerforeningen, og i tillegg hadde 54 virksomheter en overenskomst. I alt 424 butikker var tilsluttet Samhandelsreglerne. Av

disse var 5 rene internettbokhandlere, 7 butikker på Grønland og 5 på Færøyene. I 1994 var det 424 medlemskap og 473 butikker. Langtidsutviklingen viser at det blir færre bokhandelsutsalg og færre medlemmer. Sammenliknet med Norge må en tilbake til før 1975 for å finne samme bokhandelsdekning i Danmark.

I 2004 har butikkene som er tilsluttet Samhandelsreglerne samlet en markedsandel som er estimert til 67 % av bokmarkedet. Medlemmene av bokhandlerforeningen har en markedsandel som er estimert til 64 % og medlemmene har om lag 97 % av bokhandelssalget fra de danske forlag. I 1975 hadde bokhandelen også ca. 64 % markedsandel, men i 1985 er andelen økt til ca. 71 %.

I tillegg selges bøker i andre butikker og denne omsetningen er estimert til 10-12 % av totalomsetningen. Om vi ser bort fra serielitteraturen innen krim/spenning og de rene underholdningssjangrene, de såkalte "kioskbøkene", så selges det bøker i ca. 1.500 butikker. Tar en med kioskbøkene er det ytterligere ca. 2.000 forhandlere. Ut over dette selges enkelte allmennbøker og dessuten spesialproduserte bøker til lavpriskjedene, gjerne i store opplag. Disse bøkene er beregnet til en hurtig omsetning, tilpasset kjedenes rabatt- og lavprispolitikk.

Av en total bokomsetning på 3,3 mdr. DKR er om lag 1,9 mdr. salg i butikker, sier Stig Andersen, konsernsjef i Gyldendal, i et intervju. 95 % av forlagenes alminnelige boksalg går via bokhandelen, men han påpeker også et strategisk dilemma ved at direktesalg via bl.a. bokklubber, skjer i direkte konkurranse med bokhandelen.

Bokhandelen har på sin side søkt sammen i kjeder og derved styrket sin forhandlingsposisjon vis a vis forlagene. Per 31.12. 2004 var det 6 kapitalkjeder i bokhandelen og 4 frivillige kjeder. Til sammen 10 kjeder med i alt 292 butikker og med en samlet markedsandel på

45-47%. 3 av kapitalkjedene har et eierforhold til forlag. I tillegg til å styrke bokhandelens forhandlingsposisjon har kjedene tatt initiativ til en modernisering av butikkene og driften, bl.a. med IT-løsninger, betalings- og bestillingssystemer, og dessuten styrket medlemmenes markedsføring av bøker.

De dominerende frivillige kjedene er Bog og Idé med 62 butikker og ca. 700 mill. i omsetning. Bøker og Papir er en kjede med 68 butikker og 350 mill. i omsetning. Disse kjedene har i løpet av 2005 gått sammen i en felles organisasjon under navnet Indeks

Retail a.s., og forventer å få en omsetning på ca. 1,2 mdr. Campus er også en frivillig kjede med 27 butikker og 230 mill. i omsetning.

De dominerende kapitalkjedene (eller filialkjedene) er Gad med 17 butikker og 260 mill. i omsetning, Arnold Busck med 17 butikker og 208 mill. i omsetning, og B.O. Bøger med 12 butikker og 180 mill. i omsetning.

Bokhandelens strategiske konkurransefortrinn har vært et godt utvalg, personale med kunnskap om bøker og litteratur, service ved bestilling, bytterett osv. Direktesalgets komparative fortrinn er lavere priser, noe som også gjelder for bokklubbene. Lavere priser er imidlertid også varehusenes og supermarkedenes store strategiske konkurransefortrinn, og skal bøkene lykkes i dette markedet, i konkurranse med andre produkter, er lavere priser på et begrenset utvalg av bestselgere en forutsening for at bøkene skal bli kjøpt inn. Varehusene beregner seg lave fortjenester per solgt enhet, men selger til gjengjeld så store volumer at det likevel gir lønnsomhet. Det er også snakk om en allment kortere salgsperiode for bøkene, slik vi kjenner det fra kommisjonshandelen med kioskbøkene. Omsetningshastighet er et nøkkelbegrep i all varehandel, og i særlig grad gjelder kravet om høy omsetningshastighet i varehus og lavpriskjeder. De fleste boktitler selger imidlertid i lave opplag og trenger lang eksponeringstid i butikkene før de kan bli solgt. Dette gjør at salg av en og samme bok har ulike økonomiske forutsetninger i de forskjellige salgskanalene.

Bokklubber

Det er 30-40 bokklubber i Danmark. I 1990 var antallet 15-20.

Omsetningen er i 2004 estimert til 360 mill. DKR. og 318 mill. i 2000.

Antall medlemskap er ikke tilgjengelig.

De dominerende bokklubbaktørene er Gyldendal, Bonnier og Egmont.

Fastprisordningen kompliseres ved at bokklubbutgaver utkommer med medlemsrabatt innenfor ordinærutgavens fastprisperiode, og reglene for bokklubbsalg er forskjellige fra land til land. De fleste land har løst dette ved å ha en karantenetid for bokklubbutgavene. I Norge har imidlertid bokklubbene frem til 1. mai 2005 hatt en mer åpenbar konkurransefordel, idet nye bøker kunne selges fra samme lanseringsdato både i bokklubb og bokhandel, med 25 % rabatt, uavhengig av fastprisperioden. I Danmark er karantenetidsordningen avviklet, men bokhandelen har returrett på bøker som utkommer i bokklubb før det er gått 6 måneder etter utgivelsen, med mindre bokklubblanseringen har vært gjort kjent for bokhandleren ved bestillingen av boken. En bokklubbutgave skal være en selvstendig utgave, og den skal derfor ikke kunne byttes i bokhandel.

Fra 1.januar 2006 ble fastprisordningen i Danmark redusert til 6 måneder etter utgivelsesåret, for bøker med fast pris som utkommer i bokklubber. Tidligere kom

bokklubbutgaver sjeldent ut før etter 6 måneder, men etter hvert er det kommet en ny praksis og bokklubbutgavene kommer ofte 3-6 måneder etter ordinærutgaven.

I en sak om Gyldendals bokklubbpraksis, fremholder konkurransetilsynet at det er urimelig at bøkernes fastpris fortsatt kan opprettholdes etter at boken er utgitt med lavere pris i bokklubbene, og at en slik forretningsmetode representerer et misbruk av forlagets dominerende stilling i markedet og at dette er brudd på forutsetningene i den fastprisdispensasjon som er gitt. Et forhold av betydning i denne sammenheng er at bokklubbens utgave kommer tidligere enn før og at siden 1990 er gjennomsnittstiden forkortet fra 11 til 4 måneder. I Konkurrenceankenævnet fikk imidlertid tilsynet ikke medhold i at Gyldendals praksis er i strid med reglene.

I Norge og Danmark har henholdsvis Bokklubben (som tidligere het De Norske Bokklubbene) og Gyldendals Bokklubber, etter konkurransetilsynets mening, en dominerende stilling. Ved ankebehandling fikk ikke dette tilslutning fra Konkurrenceankenævnet. I Norge er imidlertid Bokklubben definert som en virksomhet med markedsrett. At de største konkurrentene i begge land, Bonnier og Egmont, er internasjonale mediekonsern, har tilsynet ikke lagt avgjørende vekt på. Dette forholdet har ikke bidratt til å svekke deres dominerende stilling på det nasjonale marked.

Gyldendal har til sitt forsvar fremhevet at de legger vekt på å lansere bokklubbutgaven på et tidspunkt da forhandlersalget er gått ned, og at bokklubbutgaven derved gir verket fornyet aktualitet i markedet og at dette kan medføre økt salg i bokhandelen.

Internettbokhandel

Det er 5 rene internettbokhandlere i Danmark. Som i de fleste land har en rekke bokhandlere utviklet netthandel som en tilleggsaktivitet og har til dels betydelig omsetning.

Basert på IFKA-undersøkelsen er omsetningen på internett estimert til ca. 6 % av totalomsetningen, og om lag halvparten selges fra danske internettbokhandlere. Korrigert for disse forhold er det antatt at den danske internettomsetningen utgjør ca. 4 % av det samlede bokkjøp i Danmark. Omsetningen i de nasjonale internettforhandlerne er estimert til 130 mill. DKR.

Forfatterne

Det er 3 foreninger for forfattere/dramatikere i Danmark. Samlet antall medlemskap er 1.870. I 1990 var antall medlemskap registrert til 1.520.

Den ene, Danske Skønlitterære Forfattere, organiserer 200 skjønnlitterære forfattere. Den andre, Dansk Forfatterforening, organiserer 1.400 forfattere innen følgende sjangre: skjønnlitteratur for voksne, barn og unge, faglitteratur, samt oversettere og illustratører.

I tillegg kommer Danske dramatikerers forbund med 270 medlemskap.

I 2005 betales det ut 22,3 mill. DKR i form av en Garantiinntekt til 89 forfattere. Ordningen er en livsvarig ytelse.

Det ble i 2005 utbetalt 43,5 mill. DKR til forfattere som dekning for kopiering (Kopivederlag). I dette beløpet inngår imidlertid også vederlag til journalister, tekstforfattere, komponister og oversettere. I tillegg utbetales det 10,3 mill DKR til utenlandske opphavsmenn, hovedsakelig fra Sverige, USA, England og Canada.

Det beløp som utbetales i 2005 i form av Biblioteksavgift, er 144,5 mill. DKR.

Distribusjon/logistikk

Det er 2 dominerende aktører i markedet for frakt og logistikk. Dette er det fondseide

DBK-bogdistribusjon og Nordisk Bog Center, som er eiet av Gyldendal-konsernet.

Strukturtrekk i markedet og komparativ relevans

Undersøkelser i Norge (MMI) og Danmark (IFKA) viser at i begge land har ca. 6 av 10 handlet sin siste bok i bokhandelen - 1 av 5 har kjøpt sin siste bok i en bokklubb. 6-7 % har kjøpt boken på internett. Statistikkene viser en utvikling som peker i retning av at internett overtar en stadig større del av bokklubbenes omsetning. Bokhandelskundene er imidlertid mer stabile og økningen i andre salgskanaler, som kiosker og varehus, later ikke til å ha skjedd på bekostning av bokhandelsalget. Ca. 60 % av danske forbrukere over 15 år har kjøpt en eller flere bøker i løpet av de siste 12 månedene. For Norge er tallet 67 % (63 % i 2003 og 60 % i 2002). Til forskjell fra Danmark viser tallene i Norge en klar økning i bokkjøp i løpet av "de siste tre månedene" både for 2003 og 2004. Norske bokhandleres salgsrekord i 2005 viser en utvikling som tyder på at bokhandelen øker sin markedsandel. Fra 2001 til 2004 er antall bokhandelsutsalg i Norge økt fra 591 til 624.

Bare Tyskland har lengre erfaring enn Danmark med å praktisere en bransjeavtale med faste bokpriser. I Norge hadde man tidligere den danske avtalen som en modell. Før bransjeavtalene ble etablert, var det vanlig at bøker ble solgt i kommisjon, men dette viste seg etter hvert å være en mer kostnadskrevenende ordning med mye returbehandling og frakt. Det var et slikt kommisjonssystem som etter nesten 130 år, i 1970 ble avvirket i Sverige.

Bogbranchens Fællesråd behandler saker som gjelder forholdet mellom Den danske Forlæggerforening og Den danske Boghandlerforening. Dette forumet er særlig beskjeftiget med praktiseringen og fortolkningen av Samhandelsreglerne, men også forholdet til ikke-medlemmer. I Norge har man et tilsvarende "Bransjeråd" – et felles forum med to medlemmer fra hver forening. En ny og bredere institusjonell ordning har imidlertid vært foreslått, i første rekke for å inkludere forfatterens organisasjoner. Denne modellen ble presentert i 2003 i forbindelse med en rapport til Norsk kulturråd.

De danske Samhandelsreglerne har fortsatt mange fellestrekk med den norske Bokavtalen fra mai 2005, men det valgfrie alternativ for fastprisordningen er ikke med i den norske avtalen. I Norge er det fortsatt en plikt for medlemsforlagene å fastsette utsalgsprisene. Dette gjelder imidlertid ikke for skole- og lærebøker som får frie priser etter 2006.

Den valgfrie fastprisordningen i Danmark har sånn sett mer til felles med det gamle engelske NBA-systemet, hvor forlaget hadde en rett, men ikke plikt til å fastsette utsalgsprisene. En annen viktig forskjell er det felles litteraturabonnement som gjelder for den norske Bokavtalen. Denne abonnementsordningen har fellestrekk med det finske prøvelageret, men også med det svenske Fackbokhandelsavtalet som ble avviklet i 1991/92. Når man i Finland og Norge har lagt stor vekt på å opprettholde disse abonnementsordningene for nye bøker, er det i første rekke fordi ordningene har kulturpolitisk verdi og gir forlagene en enestående mulighet til å presentere sine nyheter i bokhandelen. Ordningen er verdinøytral fordi den behandler alle bøker likt, uansett sjanger og forlag. For forfatterne betyr disse ordningene at alle de nye bøkene får en tilnærmet lik mulighet til å bli presentert i bokhandelen, samtidig som det pålegger forhandleren en plikt til å bestille nye eksemplarer etter hvert som bøkene blir solgt.

I Norge og Danmark har man etter hvert åpnet for salg av bøker i alle kanaler, og de kollektive handelsvilkårene, med blant annet felles avanser er avviklet. Den nye Bokavtalen i Norge gir forlaget rett til å holde fastprisen i 4 måneder etter lanseringsdato. Dersom de nye reglene blir vedtatt i Danmark, slik forslaget foreligger 1. januar 2006, vil det heretter bli 5 måneders fastprisperiode ut over utgivelsesåret.

I den europeiske tradisjonen er fastprisordningen selve bærebjelken i lovene eller bransjeavtalene som gjelder ved salg av bøker. Opp gjennom 1980 og 90-årene er bokbransjens avtaleverk blitt konfrontert med krav om større samfunnsmessig effektivitet, og i stigende grad er det blitt stilt spørsmål ved om de dispensasjoner fra konkurranselovene som er gitt, fortsatt har gyldighet og oppfyller de forutsetninger de ble gitt på. Et vesentlig element i konkurranselovene er at begrepet effektivitet i markedet ikke bare er et spørsmål om økonomisk effektivitet. Andre samfunnsmessige målsettinger kan oppveie de tap som kan oppstå som følge av et mindre effektivt marked.

Debatten om kulturhensyn og konkurranselovens krav til effektivitet i markedet har pågått parallelt i Norge og Danmark. I begge land har nye konkurranseregler og lovendringer i stigende grad hatt betydning for utviklingen i bokbransjen de siste 10 – 15 årene, og det er blitt lagt vekt på at utviklingen i bransjen er preget av tendenser til sentralisering og maktkonsentrasjon. Spesielt i Norge har dette foranlediget debatter om de vertikale og horisontale integrasjonene er forenlig med grunnlaget for den dispensasjon som er gitt fra konkurranseloven.

I de nordiske land har bokmarkedet klare trekk av å være et oligopol hvor de dominerende aktørene ved oppkjøp og fusjoner har tatt en større kontroll i markedet. Det er imidlertid et velkjent utviklingstrekk, og det later ikke til å være noe spesielt for bokbransjen. Det er heller ikke påvist at dette gjelder spesielt for land med et fastprissystem for bøker. Imidlertid er det konkurransetilsynets oppgave å påse at enkeltaktører ikke kan misbruke sin dominerende stilling gjennom å utøve markedsrett. For å forstå hvordan prisdannelsen i bokmarkedet arter seg, er det nødvendig å ha for øye at hver utgivelse er en opphavrettslig beskyttet vare hvor forlagets forfatterkontrakt gir dem en enerett eller et markedsmonopol. Det er en allmenn forlagsfaglig erfaring at for å finansiere bredden av utgivelser, og dertil ha en rimelig dekning for generell risiko, er det nødvendig å ta ut en høy fortjeneste på et lite antall bestselgerne. Dette kan bare gjøres ved at forlaget har kontroll med utsalgsprisene. I et uregulert marked vil imidlertid forhandleren bruke prisen som et konkurransemiddel. Faste priser gir derfor allment høyere priser på bestselgere. Dette reduserer trykket på både forlagets og forhandlerens marginer og gir økonomiske forutsetninger for å føre et bredt utvalg, også av bøker som har lite salg og kan være direkte ulønnsomme. Denne overføringsøkonomien er blitt kritisert på et allment økonomisk grunnlag fordi den kan hevdes å være en form for kryss-subsidiering. Konkurransetilsynet i Norge har hevdet at en slik ordning kan gjøre at dyre skolebøker finansierer tapsbringende skjønnlitteratur. Imidlertid kan dette eksemplet like gjerne ”speilvendes” ved å hevde at lønnsom skjønnlitteratur kan finansiere tapsbringende lærebøker, spesielt dersom fastprisen forhindrer forhandleren å ta ut en helt nødvendig og legitim fortjeneste. All handel er risikofylt og preget av at ulike produkter og varegrupper både kan gi fortjeneste og tap. Slik sett stiller ikke fastprissystemet bøkene i særskilt situasjon.

Et vesentlig element i den kritikken som er fremsatt mot fastprisordningen, dreier seg om et oligopol-bokmarked der den faste prisen i kombinasjon med få og dominerende forlagsaktører, kan etablere et kunstig høyt prisnivå for bøker. Økonomisk teori viser at dette er mulig fordi konkurransen mellom de store forlagene i realiteten er svak, og at deres prispolitikk setter markedsnormer som blir vanlig i bransjen. Mindre og mellomstore forlag forholder seg gjerne til prisenormene som blir etablert av de ledende konkurrentene. En fastprisordning i et oligopol-bokmarked, hvor forlagene setter utsalgsprisene, vil derfor kunne bidra til å svekke

konkurransen og etablere et unødvendig høyt prisnivå for bøker, og markedet vil derfor ikke fungere effektivt.

Forleggerforeningen påpeker at prisstigningen på bøker i perioden 1992-2005 har utviklet seg parallelt med den generelle forbrukerprisindeks. Økonomen Henrik Riis påpeker imidlertid i sin rapport på at prisutviklingen på bøker i Danmark i perioden 1990-98 er steget med 26 %, sammenliknet med en stigning på 17 % i konsumprisindeksen. Tilsvarende undersøkelser er gjort i Norge av "Telemarkforskning" i 2002. Her vises det til at bøker har hatt en prisstigning de siste femten årene som er mer enn femti prosent høyere enn andre varer. Men er årsaken til prisstigningen selve fastprissystemet?

En nærmere undersøkelse av forholdet viser imidlertid den samme utvikling også i land med frie bokpriser - dessuten at dette gjelder rent allment for trykte media. Statistisk Sentralbyrås undersøkelse viser at i Norge er prisstigningen vesentlig større for ukeblader, tidsskrifter og aviser, enn hva tilfelle er for bøker. For å forklare prisstigningen på bøker er det derfor nødvendig også å se på andre årsaksforhold, og i første rekke det forhold at titteltallet i markedet over lang tid later til å øke mer enn veksten i bokmarkedet skulle gi grunnlag for, med den konsekvens at salget av hver tittel i gjennomsnitt har gått ned. Den danske forleggerforeningens salgsstatistikker viser at det selges færre bøker fra medlemsforlagene.

I 1990 ble det solgt 33 mill. eksemplarer. I 2004 er tallet redusert til 29 mill. eks. Dette må sees i sammenheng med at titteltallet i samme periode er økt med 35 % og omsetningen med hele 65 %. Arbeidet med litteratur er redaksjonelt arbeidskrevende og forlagene mener at disse kostnadene har økt mer enn konsumprisindeksen. Fallende salgsinntekter i gjennomsnitt per utgivelse i kombinasjon med sterk konkurranse og et generelt høyere kostnadsnivå, later til å ha blitt kompensert ved prisøkning.

Professorene E.R. Moen og Chr. Riis ved Handelshøyskolen Bedriftsøkonomisk Institutt har tilført diskusjonen om faste bokpriser nye samfunnsøkonomiske synsmåter. I likhet med rapporten fra "Telemarkforskning" frikjenner de fastprissystemet når det gjelder beskyldninger om at dette er en hovedårsak til prisstigningen. De peker på sammenhengen mellom en høy priskonkurranse i bokmarkedet og det forhold at bokhandelens incitament til å eksponere hele bredden av utgivelser blir svekket. Et friprissystem kan her virke særlig destruktivt hevder de, og viser til den uheldige form for konkurranse som vil oppstå ved at forhandleren priser bestselgerne lavt og neglisjerer bredden. Dette er verken bransjen eller samfunnet tjent med, hevder de. Det samme gjelder lagerhold, og forskerne hevder at uten vertikale avtaler representerer lagerhold en betydelig kapitalbinding som den enkelte bokhandel vil ha sterke motiver for å økonomisere. Dette vil ramme forbrukerne i form av dårligere tilgjengelighet og smalere utvalg, og de konkluderer med at *"bransjen kollektivt, som*

samfunnet, er derfor bedre tjent med større lagre og bedre tilgjengelighet enn det som isolert sett er regningsvarende for bokhandelen.” De mener at det blir feil å hevde at fastprissystemet er årsaken til konkurranseproblemet i bokbransjen, og at det er irrelevant for konkurranseintensiteten om forlagene setter prisene på grossist- eller sluttbrukernivå, fordi problemet er knyttet til markedskonsentrasjonen som sådan, ikke hvorvidt det er fastpris på bøker.

De siste 25 årene har bransjeavtalene i Norge og Danmark gjennomgått en rekke endringer, og markedsreguleringer har gradvis blitt opphevet. Samtidig har det pågått en økt sentralisering og markedskonsentrasjon, med færre selvstendige bokhandlere og forlag. Denne utviklingen later til å følge i kjølvannet av denne økte liberalisering i bransjen. Økt liberalisering og avregulering av bokmarkedet har ikke gitt et større mangfold i aktørbildet. Tvert imot later det til at sentralisering og markedsrett har økt som en følge av utviklingen. Mindre og mellomstore forlag har hatt dårligere forutsetninger i den nye konkurransen, og er blitt kjøpt opp eller svekket økonomisk. Økt liberalisering i bokmarkedet kan altså hevdes å ha svekket konkurransen vertikalt og horisontalt, med den følge at bokmarkedet er blitt mindre pluralistisk, mer preget av å være et oligopol, og at dette har gitt de dominerende aktørene grunnlag for å ta ut høyere priser for å ta inn oppkjøpskostnader og økte markedsutgifter.

Fra 1970 til og med 1990 er boksalg i Danmark gått tilbake med 15 % (målt i fast kroneverdi). I 1971 var antall bokhandlerutsalg i Danmark 659. Det gav et gjennomsnittlig kundegrunnlag på 7.500 per butikk. I 1985 var antallet kommet ned til 516, og kundegrunnlaget var endret til 9.900 per butikk. I 2005 er antall utsalgssteder med tilslutning til Samhandelsreglerne kommet ned til 424, og kundegrunnlaget er i gjennomsnitt 12.700. Denne nedbyggingen av antall bokhandelsutsalg finner vi også Sverige og Finland, men ikke i Norge. Her er situasjonen nærmest omvendt, og statistikken viser at antall bokhandelsutsalg i perioden 1980-90 er økt fra 360 til 420. Medregnet filialer var det derved 500 bokhandelsutsalg i Norge. Antall utvalg har fortsatt å øke de siste 15 årene og i 2004 er det 624. Dette gir et gjennomsnittlig kundegrunnlag for de norske bokhandlerne på 7.300 – omtrent slik situasjonen var i Danmark etter 1970. I denne perioden økte momsen i Sverige og Danmark fra 15 % til 25 %, mens bøkene hele tiden har vært momsfrie i Norge. I Finland ble momsen på bøker satt ned til 12 % i 1994 og endelig til 8 % i 1998. Nedgangen i antall finske bokhandelsutsalg var imidlertid allerede en realitet og kundegrunnlaget per bokhandel er i dag på 16.500.

Ser man på utviklingen i de nordiske land viser statistikken at landene med en kombinasjon av høy moms og frie bokpriser har hatt en sterkere nedbygging av antall bokhandelsutsalg. Utviklingen i Danmark peker imidlertid i retning av at samhandelsregler med faste bokpriser ikke har motvirket nedgangen i antall bokhandlere. Det er derfor rimelig å anta at den høye

momssatsen på bøker må ha hatt stor betydning for utviklingen i Danmark. En forklaring kan være at økningen i moms ikke har vært kompensert og at bokhandelens bruttofortjeneste er gått ned. I Norge kan betydningen av momsfritaker ha økt med stigende momssatser og gitt bokhandelen en bedre bruttofortjeneste.

Ved utgangen av 2005 har den valgfrie fastprisordningen fått redusert betydning fordi andelen utgivelser med faste priser har gått ned. I 2001 ble bare ca.1 av 10 bøker utgitt med fri pris. I 2004 var ca. 4 av 10 nye bøker utgitt med fri pris. I 2005 viser tendensen at nærmere 6 av 10 bøker er utgitt med fast pris.

Bokhandlersiden går inn for en fullstendig avvikling av fastprisordningen, mens forlagssiden har inngått en ny avtale med Konkurrencestyrelsen som skal gjelde fra 1.7. 2006 frem til 2011. Et vesentlig element i denne avtalen er at fastprisperioden begrenses til utgivelsesåret og de følgende fem måneder. Dernest at forlaget ikke kan ha faste bokpriser på mer enn 10 % av de nye allmennbøker (førstegangsutgivelse), dog minimum 5 titler. Det blir fortsatt frie priser på alle skole- og lærebøker, men også bokklubbavgaver, billigbøker og bøker som kommer i nye utgaver.

Forlagssiden fastholder de kulturpolitiske argumenter for det valgfrie bokprisalternativ. Forlagene frykter en pris- og rabattkrig på bestselgerne, med den konsekvens at det blir vanskelig å opprettholde en nødvendig lønnsomhet både i bokhandel og forlag. En slik svekkelse av lønnsomheten, mener de kan få konsekvenser for forlagenes evne til å gi ut kulturpolitisk viktige bøker, fordi disse utgivelsene ofte har svak inntjening og lave salgstall. Svekket lønnsomhet i bokhandelen vil likeledes begrense mulighetene til å få solgt disse bøkene.

Fra bokhandelssiden tillegges konkurranseforholdet til bokklubbene stor betydning, og et mer rettferdig konkurranseforhold vil kunne gjenopprettes ved frie bokpriser. Det er heller ikke ønskelig å ha ca.-priser fordi dette kan legge føringer på bokprisene, og medføre at forhandleren ikke kan ta ut de potensialer for lønnsomhet som ligger i boken.

3. Bokmarkedet i Sverige

Bokmarkedet i 2004

Det totale varekonsum i Sverige er beregnet til 503,2 mdr. SKR eller 51,8 mdr. Euro, fratrukket omsetning av biler og bensin.

Holder en moms utenom er det svenske bokmarkedet estimert til 7,1 mdr. SKR, eller 730 mill. Euro. I 1990 var omsetningen ca. 5 mdr. SEK.

Dette gir i 2004 en omsetning på 81,2 Euro per innbygger.

Bokomsetningen representerer 1,5 % av vareforbruket, omtrent som i Danmark.

Den generelle momsen er i Sverige, som i Norge og Danmark på 25 %. Ved innføring av momsordningen i Sverige i 1969, ble den generelle momsen fastsatt til 10 % men ble senere satt opp til 15 %. Fra 1996 har momsen vært fastsatt til 25 %. Etter 2002 er momsen fastsatt til 6 % på bøkene, og de har derved samme momssats som dagsavisene og flere andre kulturtilbud.

Holdes skole- og lærebøkene utenom, er det svenske allmennbokmarkedet på nærmere 6 mdr. SKR eller 618 mill. Euro. Da er "kioskøkene" ikke medregnet, og det er gjort et estimat for import og produksjon i bokklubber og forlag som ikke er medlem i Svenska Förläggareföreningen.

Antall nye titler i 2004 er beregnet til 14.200. I 1990 var tallet 12.034. Dette gir en økning på 18 %. I 2004 er produksjonen av nye titler på 1,5 per 1.000 innbyggere – det samme som i Finland. I 1990 var tallet 1,4 per 1.000 innbyggere.

De seneste årene har antall nye titler ligget på 9-10.000 i Sverige, men midt på 90-tallet var tallet 13.000. I 2003 var det drøyt 11.000 titler ifølge Kungliga biblioteket (Svensk Bokförteknig).

Det bør imidlertid bemerkes at disse svingningene ikke gjenspeiler grunnleggende endringer i publikums lesevaner. Statistikken for salgs- og produksjonsvolumet indikerer ikke at det kjøpes færre bøker. Svenska Förläggareföreningens statistikk viser at antall solgte eksemplarer av medlemsforlagenes produksjon økte i perioden 1994 – 2004 fra ca. 14,7 til 21,9 mill. eksemplarer.

I gjennomsnitt økte salget per tittel i denne perioden fra 4.300 til 5.200.

Medlemmene i forleggerforeningen selger rundt 43 mill. eksemplarer, men det er i tillegg ca. 100 forlag som ikke er med i medlemsstatistikken. Heller ikke bokklubbenes egen produksjon inngår i dette tallet. En beregning basert på kr. 75,- som en gjennomsnittspris for bøker i Sverige, viser at det totale antall bøker som selges er ca. 90 millioner eksemplarer, eller 10 per innbygger.

I desember 2001 besluttet Riksdagen at bokmomsen skulle endres allerede 1. januar 2002 fra 25 % til 6 %, samme momssats som for aviser og blader. Det samme ble gjort for kinobilletter, som tidligere var fritatt for moms. For bøkernes vedkommende var tanken at dette skulle gi en virkning på prisene på ca. 15 %. Allerede 10. januar besluttet regjeringen å nedsette en kommisjon for å følge utviklingen. Innen februar 2005 skulle det fremlegges en rapport. Formålet med momsendringen var å gjøre bøkene billigere og derved øke lesningen.

Størrelsen på bortfallet av inntekter til statskassen som følge av momssenkeningen, har vært gjenstand for diskusjon, ikke minst som følge av det forhold at det må tas hensyn til at offentlige innkjøp hvor staten tilbakefører kommunenes momsutgifter.

Skriftspråk og utdanning

I Sverige er det ett skriftspråk.

Det er 5.041 grunnskoler med 1.046.441 elever, 756 videregående skoler (yrkesrettet eller gymnas) med 333.928 elever og 59 høyskoler/universitet med 379.675 elever.

Tallene viser et statistisk gjennomsnitt på 208 elever per grunnskole og 442 elever per videregående skole.

Lærebokproduksjonen i Sverige er beregnet til 1.275 mdr. SKR eller 123 mill. Euro.

Kommunene kjøper bøker for elevene både i grunnskole og i videregående skoler frem til elevene er 20 år. Studentene kjøper sine bøker selv på høyskoler og universiteter.

Rammebetingelser i bokbransjen

I Sverige har det vært frie priser på bøker etter 1970, og etter 1992 har det ikke vært bransjemessige avtaler som kollektivt regulerer forholdene i markedet.

På tross av forfatterens negative holdning til frie bokpriser er det ikke aktuelt å gjeninnføre faste priser, og det er i liten grad debatt om bransjens rammevilkår, om en ser bort fra momsdebatten og støtteordninger.

Bibliotek

Det er 1.671 folkebibliotek med et samlet utlån av bøker på 64,8 mill. eks. I 1990 var det 1.74 folkebibliotek og samlet utlån 72,8 mill. bind.

Dette gir i 2004 et utlån per innbygger på 7,2 eksemplarer. Samlet bokbeholdning er på 43 mill. eks. I 1990 var beholdningen 47,3 mill. bind.

I tillegg er det 4.372 skolebibliotek knyttet til grunnskole og videregående skoler med samlet utlån på 6,1 mill. eks. og beholdning på 9,5 mill. eks. Utlån per elev er bare på 4,4 (mot 7,7 i Norge) og beholdningen er 6,9 (mot 14,5 i Norge).

EU-undersøkelsen fra 2001 viser at 34,7 % av befolkningen i Sverige ikke har benyttet seg av bibliotektilbudet i løpet av de siste 12 månedene. 20,5 % har besøkt biblioteket mer enn 12 ganger de siste 12 månedene.

Forlagene

Det er registrert ca. 1.000 forlag i Sverige. 300 søker om litteraturstøtte fra Statens kulturråd. Antall forlag med kontinuerlig bokproduksjon er anslått til ca. 300.

Det er tre forleggerforeninger med til sammen 187 medlemsforlag. Disse omsetter for rundt 5,5 mdr. eller 567 mill. Euro. Svenska Forlaggareforeningens 80 medlemmer har en markedsandel på 75-80 % av bokmarkedet.

I 1990 var totalt antall medlemsforlag registrert til 135.

De dominerende aktørene er Bonnierförlagen, P.A. Nordstedts & Söner, Bokforlaget Natur och Kultur, Liber, Egmont Richter og Verbum. Med en omsetning på over 1,2 mdr. SKR har Bonnierförlagene en markedsandel på 42 %. Nordstedts forlagsgruppe har til sammenlikning 430 mill. SKR og en markedsandel på 15 %. De øvrige forlagene har hver for seg mindre enn 6 % markedsandel. Piratforlaget har med sin særegne avtaleform med forfatterne, en omsetning på 105 mill. SEK og en markedsandel på 4 %. Dette forlaget tilbyr forfatterne en kontrakt med overskuddsdeling, noe som er spesielt attraktivt for forfattere med bøker som selger mye.

Bonnier AB har eierinteresser i ca. 200 virksomheter i 25 land, og hadde i 2004 en konsernomsetning på 19,6 mdr. SKR. eller ca. 2 mdr. Euro. I Norden er Bonnier største mediekonsern dersom bare omsetningen av medieprodukter legges til grunn, og omfatter bl.a. forlagene Lindhardt og Ringhof og Carlsen i Danmark, Tammi i Finland og Cappelen i Norge.

Ser en bort fra momsreduksjonen, er den svenske litteraturstøtten på ca. 100 mill SKR.

45 mill. SEK gikk til distribusjons- og produksjonsstøtte og resten til ulike leserstimulerende tiltak, støtte til kommunenes kjøp av barne- og ungdomsbøker, sortimentsstøtte til bokhandelen osv.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Det er 370 bokhandelsutsalg i Sverige, inkl. filialer. I tillegg finnes det ca. 100 spesialforhandlere som betjener nisjer i markedet, for eksempel pocketbøker, læremidler osv.

I 1990 var antall bokhandelsutsalg anslått til ca. 400.

Medlemmer i Svenska Bokhandlareföreningen omsatte i 2004 bøker for 1,8 mdr. SKR. Legger en til forhandlerens omsetning av faglitteratur, skole- og lærebøker og import, blir markedsandelen til bokhandlerne rundt 40 % av totalomsetningen, estimert til ca. 2,2 mdr.

I tillegg er det om lag 1.000 ulike virksomheter som selger bøker. Omsetningen av bøker i denne forhandlergruppen er estimert til 1 mdr.

Det er 4 bokhandlerkjeder med i alt 245 butikker. Disse har rundt 35 % av allmennbøkernes totalomsetning.

Kooperativa Förbundet (KF-Media) har en dominerende stilling med sitt eierskap i Akademibokhandelen, men også som eier i en rekke store forlagsbedrifter i Nordstedsgruppen. KF-Media har en konsernomsetning på ca. 1,5 mdr. Akademibokhandelen har 54 butikker og ca. 30 % av detaljhandelen med bøker. Bokia-kjeden har 86 butikker, og er en frivillig kjede. JB-gruppen er en frivillig kjede med 51 butikker. Ugglan er en frivillig kjede med 55 butikker.

Med 370 bokhandlerutsalg gir dette et kundegrunnlag per bokhandel på hele 24.300. Til sammenlikning er kundegrunnlaget 16.500 i Finland, 12.700 i Danmark og 7.300 i Norge. En slik sammenlikning gir imidlertid ikke et fullstendig bilde av situasjonen. I Sverige er det i tillegg mange små forhandlere som selger bøker, og som ikke drives som tradisjonelle bokhandlere. Det vi her ser er en større grad av bransjeblanding, og at bøker selges mer som andre varer i varehus, kjøpesentre og andre butikktyper.

Direktesalget av ulike skole- og undervisningsbøker, kursbøker etc. fra forlag og grossister, er estimert til 1,2 mdr. SKR. Det er bare et fåtall bokhandlere som selger skolebøker til grunnskoler og videregående skoler /gymnas. I direktesalget er omsetningen via kommunale læremiddelsentraler medregnet. Salget av skolebøker skjer ved at kommunene henter inn tilbud på skolebokleveranser og velger selv den leverandør som passer best. Det er frie

bokpriser og det gis volumrabatter på opp til 9 %. Forhandlernes marginer i denne delen av bokmarkedet er derfor svært lav.

Salget av serielitteratur innen krim- og spenningssjangrene, trivial- eller underholdningspreget litteratur, det vi gjerne omtaler som kiosklitteratur, har også i Sverige en bredere distribusjon og selges i ca. 3.500 butikker. Dette gjelder også skjønnlitterære bestselgere, delvis også ulike bøker i sjangrene hobby- og håndbøker, reise- og kartbøker og lignende.

Bokklubber

Det er ca. 50 bokklubber i Sverige, og samme antall i 1990.

Omsetningen er beregnet til 1,2 mdr. SKR eller 122 mill. Euro. Dette representerer ca. 25 % av allmennbokomsetningen av svenske bøker, om en holder "kioskbøkene" utenom.

Antall medlemskap i bokklubbene er ikke tilgjengelig, men rapport fra 1999 anslår antall medlemskap til 2,2 millioner, med samme markedsandel.

Bonnier er det dominerende konsernet i bokklubbmarkedet.

Forleggerforeningens statistikk viser imidlertid at bokklubbene bare har 19 % av medlemsforlagenes omsetning. Differansen kan forklares ved klubbenes egen produksjon og omsetning fra forlag som ikke er med i medlemsstatistikken.

Internettbokhandel

Det er ca. 5 rene internettbokhandlere i Sverige og disse har en markedsandel på ca. 7-8 %. Omsetningen er beregnet til ca. 370 mill. SKR.

Bokhandelskjedene har valgt et strategisk samarbeid med etablerte internettforhandlere: AdLibris er den største nettbokhandleren, og har et samarbeid med Bokia-kjeden og Wettergrens butikker. Bonnier er den dominerende eier i AdLibris AB. Nettbokhandleren Bokus samarbeider med Akademibokhandelen. JB-gruppen har et tilsvarende samarbeid med Svenska Internetbokhandeln.

I tillegg har flere bokhandlere egne nettsted. Nettstedet *bol.com*, som var eiet av Bertelsmann og KF i fellesskap, ble nedlagt allerede i 2001, før netthandelsomsetningen var kommet opp på et akseptabelt nivå.

Bladet Dagens Handel har offentliggjort en ny undersøkelse fra AC Nielsen. Bladet konkluderer med at "*Den mest kjøpta varan över internet är böcker, av de som handlar över*

nätet köper 34 procent böcker. Också dvd-filmer är populärt, 22 procent av de som handlar köper dvd-filmer och spel.”

Forfatterne

Det er 2 medlemsorganisasjoner for forfattere og oversettere.

Antall medlemskap er i 2004 anslått til ca. 3.200. I 1990 var tallet ca. 3.500.

1.500 skole- og lærebokforfattere er organisert i Sveriges Läromedelsforfattares Förbund. Sveriges Författarförbund har 4 seksjoner med ca. 2.500 medlemskap. Det er her inkludert ca. 1.500 skjønnlitterære forfattere både for voksen- og barnelitteratur. Dertil er det ca. 800 faglitterære sakprosaforfattere.

30 forfatter har en statlig inntektsgaranti beregnet for kunstnere.

190 forfattere og oversettere har en garantiinntektsordning innenfor rammen av biblioteksvederlagsordningen.

Det er en statlig stipendordning for forfattere, oversettere og kulturjournalister på 2,4 mill. SEK.

For offentlig utlån i bibliotekene betaler staten 117,5 mill. SKR. I 1990 var tallet 70 mill. SEK.

Distribusjon/logistikk

Det er 5 hovedaktører i markedet for frakt- og logistiktjenester: BTJ AB, Seelig, Förlagssystem, Förlagsdistribution, Samdistribution og Liber Distribution.

Strukturtrekk i markedet og komparativ relevans

1. april 1970 er den offisielle dagen for innføring av frie bokpriser i Sverige. Men allerede i 1965 hadde Naringsfrihetsrådet besluttet å ikke forlenge dispensasjonen for det svenske fastprissystemet. Dette var imidlertid et kommisjonssystem, ikke en bransjeavtale slik det i dag er i Danmark og Norge. Tiden etter 1970 er for det svenske bokmarkedet en historie om ulike forsøk på å lage ”bransjeavtaler” i et system med frie priser. Ikke minst har man nedlagt utallige årsverk på å forsøke å lage kollektive ordninger for abonnementer, og derved sikre en viss spredning av de nye bøkene. Sett i et 30-års perspektiv er utviklingen i Sverige et godt eksempel på hvor vanskelig det er å opprettholde slike kollektive ordninger i et system med frie bokpriser.

I 1972 ble Svenska Bokhandlareföreningen og Svenska Förläggareföreningen enige om en "Fackbokhandelsavtal" som skulle regulere handelen med nye bøker. Denne bestod i 20 år og hensikten var å sikre en viss sortimentsbredde i den tradisjonelle bokhandelen. Bransjen kunne fremføre sterke kulturpolitiske argumenter for å opprettholde denne avtalen, som i første rekke skulle være en garanti for spredning og salg av den såkalte smale litteraturen. Forlaget gav en betydelig forhandlerrabatt til bokhandlere som var omfattet av ordningen, og denne rabatten var høyere for de titlene som var omfattet av litteraturstøtten. De statlige støtteordningene ble knyttet opp til denne avtalen og ble administrert av Statens kulturråd og BFI (Bokbranchens Finansieringsinstitut). Viktigst var kredittstøtteordningen som ble innført i 1977 og som i 2002 var på 3,4 mill. SKR. Denne ble i hovedsak benyttet til investering i butikkutvikling og butikkovertakelser. I de 25 årene som ordningen varte, er det bevilget 278 lån med til sammen ca. 61 mill. SKR. Det har dessuten vært gitt en IT-støtte på 1,7 mill. SKR til mindre (94 stk.) bokhandlere. Disse ordningene ble avviklet i forbindelse med momsendingen, og i dag finnes det bare en støtteordning for bokhandelen, den såkalte sortimentsstøtten, som administreres av kulturrådet. Denne er på ca. 4,1 mill. SKR.

At støtteordningene ble avviklet i forbindelse med momsendingen, kan tolkes som et uttrykk for at myndighetene ikke har regnet med at momsreduksjonen i sin helhet ville gå med til å senke prisene, men også til å bedre bokhandelens lønnsomhet. Evalueringer av de ulike støtteordningene man i Sverige har praktisert opp gjennom årene, har vist at det er inkonsekvent å bare støtte produksjonen av bøker. Kompletterende støtteordninger til distribusjon og litteraturinformasjon har vist seg å være nødvendig om bøkene skal komme ut til forbrukerne.

I 2004 viser statistikken at 86 av 290 kommuner ikke har en bokhandel, og antall tradisjonelle bokhandlere har gått tilbake, men uten støtteordningene er det regnet med at forholdet ville vært vesentlig annerledes. I 1996 viste tallene at 77 av 288 kommuner ikke hadde en bokhandel. Disse kommunene hadde en befolkning på i gjennomsnitt 9.890 innbyggere. I Norge har slike innbyggertall gitt grunnlag for bokhandeldrift, men om dette vil være tilfelle etter 2006 er et åpent spørsmål. I Sverige viser imidlertid statistikken at bare 9 % av befolkningen ikke har en bokhandel i sin kommune. Til sammenlikning viste en undersøkelse i Norge at bare 8 % av befolkningen ikke hadde en bokhandel innenfor en akseptabel reiseavstand. Dette indikerer at ulike demografiske forhold kan være helt avgjørende om man skal sammenholde informasjonen fra ulike markeder. Det gir derfor ikke et riktig bilde om man bare sammenlikner antallet bokhandlere, som i Norge er 624 og i Sverige 370. Den norske distriktpolitikken har medført at landet har mange små kommuner med et lite antall innbyggere. I Sverige er befolkningen sentralisert i større og færre kommuner med den konsekvens at det ikke er grunnlag for et tilsvarende stort antall bokhandlere.

Størst betydning har det nok i denne sammenheng at skole- og lærebokomsetningen i Norge er kanalisert gjennom lokale bokhandlere. Salget av allmennbøker i Sverige viser da også et forbruk per innbygger som ikke er likt fordelt i landet. Forbruket er høyest i Stockholms län, med et bokkjøp på 350 SKR og lavest i Norrbotten, med et bokkjøp på under 100 SKR. Det er rimelig å anta at ulik tilgjengelighet på bøkene har betydning, men undersøkelser viser rent allment at bokkjøp og lesing av bøker også er relatert til andre forhold, som kjønn, utdanning, inntekt, yrke, alder og familiesituasjon. Det kan derfor være vanskelig å peke på en bestemt årsak til at forbruket av bøker er så forskjellig i ulike landsdeler.

Utviklingen i Sverige har vært gjenstand for mye diskusjon fordi man har søkt å finne ut hvilke virkninger som har sammenheng med friprisordningen. Ikke minst er debatten i Norge preget av at tilhengerne av den norske Bransjeavtalen har vist til forholdene i Sverige, også for forfattere og bokhandlere. En slik diskusjon er ikke enkel og utredninger som er gjort peker på at man må ta hensyn til et komplisert samspill mellom flere forhold. Forhold som folketall, språkområder og markedsstørrelser er av stor betydning. I denne sammenheng må det også tas hensyn til at det svenske markedet inkluderer et vesentlig salg av bøker i Finland. Likeledes må det tas hensyn til at det i Norge er to offisielle skriftspråk, og det er et krav at alle skole- og lærebøker skal foreligge på begge språk til samme tid og med samme pris. Videre er det ulike rammevilkår og konkurranseforhold for butikkhandel og bokklubber - bibliotekenes budsjettammer og det offentliges kjøp av skole- og lærebøker er forskjellig. Dessuten må det tas hensyn til ulike vilkår for handel med skolebøker, og i tillegg en ulik momspolitikk. De litteraturpolitiske støtteordninger er også forskjellig. I sum gjør dette sammenlikninger svært vanskelig.

Ett forhold bør likevel tillegges en viss betydning: Undersøkelser viser at andelen som oppgir at de aldri leser bøker er noe forskjellig, og tall fra 2003 viser at denne gruppen har økt noe i Sverige, og ble registrert til 15 %. I Norge var til sammenlikning denne gruppen samme år målt til 9 %. Statistikken forteller at langtidsutviklingen for denne gruppen er forholdsvis stabil i Sverige, feilmarginer tatt i betraktning, men for enkelte grupper i samfunnet er det klare tegn til at bøker taper i konkurransen med andre medier. Andelen av mannlige LO-medlemmer som oppgir at de ikke leser bøker er økt fra 38 % i 1999 til 47 % i 2003. Den norske statistikken viser derimot en klar tendens i retning av at det stadig blir færre som ikke leser bøker, men har ikke tilsvarende detaljopplysninger. Bøker som leses er enten kjøpt eller lånt, men det forhold at Sverige har en vesentlig bedre utlånsstatistikk for bibliotekene kan peke i retning av at man må søke å forklare forskjellen med situasjonen på salgssiden, altså ikke på lesing av bøker som er lånt. Muligens leser man i større grad de bøkene man kjøper, sammenliknet med de bøkene en låner, men verdien av eksponering av bøker i et stort antall utsalgssteder i Norge kan også ha stor betydning, ikke bare for salget men også for lesing av bøker. Dette kan ha sammenheng med at en vesentlig del av boksalg er gavesalg, og

forbrukerundersøkelser viser rent allment at god tilgjengelighet og synlighet i markedet betyr mye for boksalget, og spesielt for gavesalget. Sammenliknet med Sverige kan derfor et stort antall bokhandlere og derved god tilgjengelighet, også i kommuner med få innbyggere, ha gitt bøkene som gavealternativ en komparativ fordel i den norske varehandelen.

I Sverige er det ikke aktuelt å gjeninnføre ordningen med faste priser. Dette er et dominerende inntrykk både blant forlag og forhandlere. Unntaket er svenske forfatterorganisasjoner som hevder at ordningen ikke har gitt forfatterne den stabilitet og sikkerhet som fastprisordningene representerer som beregningsgrunnlag for royalti. Forfatterne mener at de over tid har fått en mindre prosentandel i royalti.

Frie bokpriser gjør også at forlagene ser på mulighetene til å utgi en ny bok i flere utgaver, særlig i supermarkeder, varehus og i dagligvarehandel, allerede ved lanseringen eller kort tid etter. Bokhandelen har reagert på denne praksisen og mener dette skaper konkurransevridning. Dette kan få store konsekvenser for konkurranseforholdet mellom salgsleddene og vil neppe bidra til å styrke den tradisjonelle bokhandelens evne og vilje til å utvikle sitt litterære tilbud i bredden. En bokhandel som kjøper inn en ny bok for salg til vanlig pris, kan oppleve at samme bok tilbys i en annen utgave med en vesentlig lavere pris, i en konkurrerende salgskanal.

Endringene som følge av momsreduksjonen har vært mye diskutert i Sverige, og ulike tall er fremlagt. Bokpriskommisjonens metode og beregningsgrunnlag har vært kritisert, i første rekke fra bransjehold. Den svenske forleggerforeningen og Bokhandlereföreningen har presentert en TEMO-undersøkelse som viser at momsreduksjonen i hovedsak har gått videre til forbrukerne. Både denne og kommisjonens undersøkelse tyder på at ulike salgskanaler har respondert forskjellig på momsreduksjonen. Også på sjangernivå har momsreduksjonen fått ulike virkninger på prisutviklingen. Mens barnebøker og skjønnlitteratur har gått ned med 11,1 % er det liten eller ingen endring for fagbøkene vedkommende. Uavhengig av salgskanal og sjanger har prisene etter kommisjonens beregninger sunket med 7,6 % hvilket er betydelig mindre enn det som var målsettingen med tiltaket.

Når det gjelder lesing av bøker viser undersøkelsen en tendens som i korthet kan oppsummeres på følgende måte: De som ikke leser bøker har ikke begynt å lese fordi bøkene er blitt billigere. Derimot har de som fra før hadde etablerte lesevaner, i noen grad økt sitt forbruk av bøker. Det er imidlertid alt for tidlig å trekke konklusjoner på dette området. Det er imidlertid grunn til å anta at andelen av befolkningen som ikke leser bøker, ikke i vesentlig grad lar seg påvirke av at bøkene er blitt noen kroner billigere. Å endre lesevanene i denne gruppen er et langsiktig arbeide som bare kan gi resultater over tid, og som forutsetter et større register av virkemidler og tiltak. Dette er bakgrunnen for at regjeringen nylig har

presentert en språkpolitisk tiltaksliste som også omfatter litteratur og bøker, med bl.a. større satsning på et utvidet bibliotektilbud også på arbeidsplassene.

Momsendringen gav en umiddelbar virkning, men salget av bøker i 2004 har av enkelte vært tolket som et uttrykk for at effekten av prisreduksjonen ikke lenger har samme virkning i markedet. Forleggerforeningens statistikk illustrerer dette forholdet og viser følgende utvikling i salget, målt i millioner solgte bøker:

2001; 17,8.

2002; 19,2.

2003; 22,2

2004; 21,9.

Ser man nærmere på statistikken viser imidlertid tallene at tilbakegangen i første rekke gjelder gjenbruksutgaver (reprint og pocket) og i noen grad fagbøkene, men at salget av originalutgaver har økt både for skjønnlitteraturen og barne- og ungdomsbøkene. For disse kategoriene økte også gjennomsnittlig solgt opplag per tittel.

4. Bokmarkedet i Finland

Bokmarkedet i 2004

I 1994 ble momsen på bøker i Finland satt ned fra 22 % til 12 %, deretter i 1998 til 8 %.

Den generelle momsen er fortsatt 22 %.

Det totale varekonsum, utenom bil/bensin, er estimert til 21,1 mdr. Euro.

Omsetningen av bøker er estimert til 449 mill. Euro. Dette gir en omsetning på 86,1 Euro per innbygger. Omsetningen av bøker representerer ca. 2,1 % av varehandelen.

Tittelproduksjon for 2004 var på 10.883. I 1990 var tallet 5.647.

Dette gir i 2004 en produksjon på 2,1 per 1.000 innbygger.

Det ble utgitt 717 nye skjønnlitterære titler for voksne i 2004 og 1.032 nye barne- og ungdomsbøker.

Skriftspråk og utdanning

Både finsk, svensk og samisk benyttes som offisielle språk, og både svensk og finsk benyttes i grunnskole og videregående skole.

Det er 3.680 grunnskoler/ungdomsskoler med i alt 580.700 elever, 440 videregående skoler med 110.000 elever og 10 universitet/høyskoler med 172.000 elever. Tallene viser et statistisk gjennomsnitt på 158 elever per grunnskole og 250 elever per videregående skole.

Det er kommunene som kjøper skolebøker til elevene i grunnskolen. Som i Sverige ligger rabattene fra forhandler opp mot 9 %. Elevene kjøper selv sine lærebøker i videregående skole og høyskoler/universitet, og de kjøpes fortrinnsvis i en bokhandel.

I 2004 ble det totalt produsert 761 nye titler/lærebøker for undervisning grunnskolen, gymnasiet og annen utdanning - herav 313 til grunnskolen og 134 til gymnasiet.

Rammebetingelser i bokbransjen

Finland valgte å følge Sverige og har hatt frie bokpriser etter 1970. Det er ingen aktuell sak å gjeninnføre faste bokpriser. I forbindelse med Finlands inntreden i EU ble det gjort en evaluering av forholdene på det finske bokmarkedet, og det ble konkludert med at det ikke var realistisk å gå tilbake til systemet med faste bokpriser. De skjønnlitterære

forfatterorganisasjonene kom til den motsatte konklusjon, mens de faglitterære forfatterne gikk inn for fortsatt frie bokpriser.

Statistikken forteller at antallet tradisjonelle bokhandlere, i perioden etter innføring av frie bokpriser, er gått ned fra ca. 700 til i dag 315, men at antall utgivelser og totalomsetningen av bøker har økt.

Bibliotek

Det er 968 folkebibliotek med et samlet utlån av bøker på 79,1 mill. eks. I 1990 var det 1.204 folkebibliotek og samlet utlån 78,2 mill. eks.

Dette gir i 2004 et utlån per innbygger på hele 15,2 eksemplarer og en bibliotekdekning på 1,9 per 10.000 innbyggere.

Samlet bokbeholdning er på 36,8 mill. eks. I 1990 var beholdningen 35,2 mill. eks. Det foreligger ikke tall for skolebibliotekene.

EU-undersøkelsen fra 2001 viser at 32,2 % av befolkningen i Finland ikke har benyttet seg av bibliotektilbudet i løpet av de siste 12 månedene, og at hele 29,2 % har besøkt biblioteket mer enn 12 ganger de siste 12 månedene. På denne målingen er det Finland som ligger best i EU-sammenlikningen, fulgt av Danmark og Sverige.

Forlagene

Det er hele 4.000 registrerte forlag i Finland, men det foreligger ikke tall for hvor mange som har kontinuerlig bokproduksjon eller hvor mange som er tradisjonelle bokforlag.

100 forlag er medlemmer i den finske forleggerforeningen, og disse har en omsetning som er estimert til 445 mill. Euro. Om en holder importen utenom, er dette 95 % av totalomsetningen av bøker. Av en samlet tittelproduksjon på 12.997 nye utgivelser, har medlemmene 8.613 titler. I 1990 var det registrert 64 medlemsforlag.

De største forlagene er WSOY (bokvirksomheten i Sanoma WSOY), Otava, Tammi og Sanoma Magazines. Disse har en markedsandel på over 60 %. Sanoma WSOY er Nordens største mediekonsern, samlet sett med 2,3 mdr. Euro i konsernomsetning. Tammi eies av Bonnier og har en forlagsomsetning på ca.30 mill. Euro. Bonnier blir likevel største mediekonsern dersom bare omsetningen av medieprodukter legges til grunn.

Den finske forleggerforeningen estimerer salget i medlemsbedriftene til totalt 26,7 mill. eksemplarer. Det totale salget av bøker i Finland er anslått til ca. 30 mill. eksemplarer.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Det er 318 bokhandelsutsalg i Finland, inkl. filialer. I 1990 var tallet 523.

Bokhandelen har likevel styrket sin posisjon i forhold til andre salgskanaler de seneste år, og har i dag en markedsandel på ca. 39 %. Bokhandelen omsetter for 330 mill Euro, hvor av bøkene utgjør 194 mill. Euro.

Det gjennomsnittelige befolkningsgrunnlag er 16.500 per bokhandel. Av en totalomsetning på 449 mill. Euro, er ca. 30 mill. import. Andre salgskanaler omsetter bøker for 72 mill. Euro. Forlagene selger direkte til forbruker for 85 mill. Euro.

Det er 185 medlemmer i bokhandlerforeningen, og medlemmene står for ca. 35 % av bokomsetningen. 93 butikker er ikke med i en kjede, og disse omsetter for 12 mill. Euro.

Utenom S-bokhandlarne er det i alt 5 bokhandlerkjeder og 35 % av bokhandelens omsetning går gjennom de kjedetilknyttede bokhandlere som i alt har 182 butikker (179 med kommisjonsavtale). I tillegg kommer kooperasjonens butikker, S-bokhandlarna.

2 kjeder eies helt eller delvis av forlagshus/mediebedrifter og disse har til sammen 65 butikker. Info er den største frivillige bokhandlerkjeden med 44 butikker og 60 mill. Euro i totalomsetning. Kipa er nest største frivillige kjede, med 16 mill. Euro i omsetning og 63 butikker. Kirja-Q er en frivillig kjede, 13 butikker som tidligere var medlem i Kipa-kjeden, og som nå omsetter for totalt 6 mill. Euro.

Finska Bokhandeln har 61 butikker og omsetter for 130 mill. Euro og eies av Rautakirja som inngår i Sanoma/WSOY-konsernet.

Akademiska Bokhandeln er en del av varehusgruppen i Stockmanns, og har 61 butikker og omsetter for 800 mill Euro.

S-bokhandlarna tilhører kooperasjonen, og inngår i detaljhandelskjeden S med varehus med 38 bokavdelinger og egne bokhandlere. De omsetter for totalt 16 mill. Euro.

Det er ingen avtaler som regulerer handelen med bøker, vertikalt eller horisontalt, om en ser bort fra rene kjedeinterne avtaler.

I Finland setter forlagene en anbefalt utsalgspris, men forhandleren er ikke bundet av denne.

Den finske modellen med et ”prøvelager” er en særegen ordning, spesielt fordi den opprettholdes i et land med frie bokpriser. Ordningen er basert på en avtale mellom bokhandler- og forleggerforeningene, og har vært i bruk siden 1948. Det er en kollektiv og frivillig ordning for både forlag og bokhandel, og innebærer at forlagene sender ut et

prøveeksemplar av nye titler til bokhandlere som er med i kommisjonsordningen. Dette eksemplaret kan holdes i salg i 1 til 2 år, men bokhandleren må bestille nytt eksemplar når prøveeksemplaret selges. Om det ikke selges i løpet av kommisjonstiden, har bokhandleren returret.

Bokhandlerne med prøvelagerordningen er delt i tre kategorier:

- 108 bokhandlere har 5.000 titler
- 65 bokhandlere har 4.000 titler og
- 74 bokhandlere har 2.800 titler.

Den svenske "Fackbokhandelsavtal" hadde samme hovedformål, ved å sende bokhandlerne nye bøker i henhold til et abonnementssystem. I Norge var dette prøvelageret allerede innarbeidet i kommisjonshandelstiden, og det ble videreført i bransjeavtalene med såkalte førsteeksemplarer.

Som i Sverige er det noen få bokhandlere og spesialiserte grossister som selger skole- og lærebøker til grunnskolen. Lærebøker til videregående skoler og høyere utdanning kjøpes av elevene/studentene.

Bokklubber

Det er i alt 5 bokklubber i Finland. I 1990 er tallet 4.

Tall for medlemskap er ikke tilgjengelig. Omsetningen i bokklubbene er estimert til 49 mill. Euro og markedsandelen for bokklubber er på ca. 10 %.

Utviklingen peker i retning av en markedsmetning og stagnasjon, og på sikt noe redusert handel i bokklubber.

De dominerende aktørene er også her WSOY og Ottawa.

Internettbokhandel

Det er ingen rene internettbokhandlere. Netthandelen er knyttet til forlagenes direktesalg eller til bokhandlere som har dette som en ny salgskanal i tillegg til butikksalg. Denne omsetningen estimeres til ca. 11 mill. Euro.

Forfatterne

I Finland er det 3 forfatterorganisasjoner og en egen organisasjon for oversettere.

Det er 2 skjønnlitterære organisasjoner for henholdsvis finsk- og svenskspråklige forfattere, med til sammen 704 medlemskap. I tillegg er det en faglitterær forfatterforening med ca. 1.880 medlemskap. I 1990 er antall medlemmer i forfatterforeninger oppgitt til 1.760.

Oversetterforeningen har i 2004 ca. 1.700 medlemskap, hvorav 350 er skjønnlitterære oversettere.

Bibliotekvederlaget er den viktigste inntektskilden for de skjønnlitterære forfatterne og oversetterne. 90 % av vederlaget går til denne gruppen, og i 2004 ble det utbetalt 2,56 mill. Euro. For 2005 er det bevilget 2,57 mill. Euro. Disse beløpene er ment å representere et anslag på 10 % av bibliotekenes samlede årlige bokinnkjøp.

I Norge fikk de skjønnlitterære forfatterne til sammenlikning ca. 4 mill. Euro.

10 % av bibliotekvederlaget går til de faglitterære forfatterne. Ordningen administreres av *Nemnden for fördelning av stipendier* og ligger under *Centralkommisionen for konst.* Vederlagene utbetales som stipend og er skattefrie.

Som vederlag for kopiering er det i 2004 utbetalt 4,8 mill. Euro til de finske forfatteres organisasjoner.

Distribusjon/logistikk

Det er 2 hovedaktører i markedet for frakt og logistiktjenester i Finland. Kirjavallitys og WSOY. Førstnevnte er i tillegg den dominerende leverandøren av data for bokdata i bransjen.

Strukturtrekk i markedet og komparativ relevans

Momsreduksjonen i 1994 gav en umiddelbar virkning på bokprisene, og en rapport fra finske forbrukermyndigheter konstaterte at prisene gikk ned med i gjennomsnitt 8 %. Senere års prisstigning har vært debattert, som i andre land, og i Finland har det vært pekt på en betydelig prisstigning på papir, uten at dette er forklart som den eneste årsak.

Det vanskelig å dokumentere hvorvidt momsreduksjonen over lang tid reelt fører til lavere bokpriser. En vanlig oppfatning blant markedsøkonomer er at prisene på bøker, i likhet med andre varer, over tid har en tendens til å tilpasse seg kundenes betalingsvilje, gjerne uttrykt som "det markedet er villig til å betale". Den som fastsetter bokprisene, vil forsøke å ta ut størst mulig fortjeneste så lenge en høy pris ikke får avgjørende negativ virkning på antall solgte eksemplarer. Lavpriskjedenes strategi er derimot å kompensere en lav fortjeneste per enhet med et stort antall solgte enheter. Denne strategien lar seg imidlertid anvende bare på et lite antall bøker, men kan ha stor betydning for salget av disse titlene. Det er i denne konteksten at mange mener at spørsmålet om faste eller frie bokpriser får relevans.

Uansett faste eller frie bokpriser: I det moderne samfunn, hvor prisfastsettelse skjer etter en vurdering av kundenes betalingsvilje, vil momsen være av vesentlig betydning for lønnsomheten. Dette vil gjelde også om det er forleggeren eller bokhandleren som fastsetter utsalgsprisene. Det kan være store forskjeller i prisbildet uten at dette nødvendigvis er et uttrykk for produktets kostnader. Dette gjelder rent allment men også for bøker, og lønnsomheten kan tas ut på to måter; enten ved lave priser med sikte på et stort salg, eller ved en høyere pris fordi man ikke gjør regning med at volumet i avgjørende grad påvirkes av prisen. Den enkelte boks konkurransesituasjon kan være avgjørende for prisfastsettelsen, og det er vanlig at bøkens dekningsbidrag varierer sterkt fra tittel til tittel og fra en sjanger til en annen. Dette er vurderinger som må gjøres enten prisene fastsettes i butikken eller i forlaget.

I likhet med Sverige har Finland ofte vært trukket frem i debatter om virkningene av ordningen med frie bokpriser, og utviklingen i antall bokhandelsutsalg er blitt tolket som et uttrykk for allmenne utviklingstendenser i bokmarkedet. I 1965 var antallet bokhandlere på 788. I 1975 var det 605. I 1990 423, i 2000 358 og i 2004 315. Forskjellen mellom Finland og Sverige er påfallende når man sammenlikner befolkningsgrunlaget per bokhandel. Den svenske "gjennomsnittsbokhandelen" har et vesentlig større marked med 65 % større befolkning i gjennomsnitt per bokhandel. I begge land er det frie bokpriser og bøkene selges fritt i alle salgskanaler. Forskjellene mellom det svenske og det finske bokmarkedet gjør at virkningene av ordningen med frie bokpriser ikke kan sies å være entydige. Sammenlikner man derimot "fripriislandene" Sverige/Finland med "fastprislandene" Danmark/Norge, ser man at kundegrunlaget i friprislandene er vesentlig større i gjennomsnitt per bokhandel – 30 % er forskjellen mellom Danmark og Finland. Utviklingen i Finland etter 1997 viser at bokhandelen har styrket sin posisjon som hovedsalgskanal for bøker, i første rekke på bekostning av forlagenes direktesalg, men også i forhold til konkurrerende forhandlere og bokklubber.

Tilsynelatende har momsreduksjonen i Finland ikke snudd tendensen til en nedbygging av bokhandlernettet, men det må tilføyes at nedgangen av antall bokhandelsutsalg allerede var en realitet da momsreduksjonen ble iverksatt. En sammenlikning med de ulike momssatsene for bøker i Danmark og Norge er imidlertid relevant, men i årenes løp er det gjort store endringer og dette gjør det vanskelig å påvise klare sammenhenger.

Statistikken peker likevel i retning av en sammenheng der den vesentlige forskjellen for bokhandelens vedkommende har vært kombinasjonen av enerett på skoleboksalg og faste bokpriser på alle boktyper. Dette har gjort at bruttofortjenesten og antall bokhandelsutsalg er økt for norsk bokhandels vedkommende. Fastprisordningen til tross; økningen i antall norske bokhandelsutsalg er skjedd omtrent i samme takt som nedbyggingen av antall bokhandlere i Danmark. Ved innføringen av moms i Danmark i 1967 ble momsen på bøker satt til 10 %.

Den ble endret til 15 % i 1970, videre til 22 % i 1980, og endelig 25 %, som den fortsatt er. I Norge har bøker vært fritatt for moms siden 1967. Selv om det ikke foreligger utredninger som klart dokumenterer forholdene, er ikke urimelig å anta at disse forskjellene må ha hatt en avgjørende betydning for lønnsomheten i bokhandelen og derved for den utviklingen som allerede er omtalt.

Når momsreduksjonen i Finland ikke har gitt større virkning for de finske bokhandlerne, kan det være et resultat av kombinasjonen med større konkurranse, frie bokpriser og frie salgs- og handelsvilkår for finske bøker. Det er heller ingen enerett for salg av skolebøker, slik det har vært i Norge og Danmark. Bokhandlerne i Finland har derfor vært eksponert for en mer intens konkurranse og har en vesentlig lavere markedsandel, noe som også kan tilskrives den sterke konsentrasjonen på forlagssiden med et betydelig direktesalg av bøker.

At bokklubbene også står relativt svakt må sees i sammenheng med systemet med frie bokpriser og sterk priskonkurranse med butikkene. I Norge har medlemsrabattene gjort at bokklubbprisene frem til 1.mai 2005 har vært på 75 % av bokhandelens faste priser, også på nye bøker. Mye tyder på at frie bokpriser rent allment kan ha den virkning at det svekker markedsmulighetene for bokklubbene, i første rekke fordi prisene ikke umiddelbart kan sammenliknes med bokhandelens pris. I Hellas, hvor loven om faste priser ikke gir bokklubbene konkurransefordeler når det gjelder priser, har bokklubbene en nærmest ubetydelig posisjon. Lov om faste priser kan få en negativ virkning på bokklubbene. Skal tilbud om medlemskap i en bokklubb fremstå som tilstrekkelig attraktivt for publikum, bør det medføre åpenbare prisfordeler. Sett på denne bakgrunnen kan det tilsynelatende være vanskelig å forklare bokklubbenes relativt sterke stilling i Sverige. Bokklubbomsetningen i Finland er i forhold til befolkningsstørrelsen omtrent på linje med forholdene i Danmark. Sveriges relativt betydelige bokklubbomsetning kan skyldes en mer aggressiv markedsføring, uten hensyn til bokhandelssalget. De finske forlagene har imidlertid andre hensyn å ta, i første rekke kan dette være et uttrykk for at de vil søke å ivareta kommisjonsordningen. Hele 251 finske bokhandlere har en kommisjonsavtale, og dette gjør at nye bøker kommer ut i bokhandelen med forlagets pris som en veiledende utsalgspris. Denne ordningen har mye til felles med den såkalte førsteeksemplarordningen i Norge. I Sverige ble "Fackbokhandelsavtalet" avviklet i 1992. Forfatterforeningene i Finland mener at ordningen har hatt stor betydning for at mangfoldet er opprettholdt, tross priskonkurransen. Et annet forhold av betydning er direktesalget, som i Finland betyr mye bl.a. for salg av store bokverk.

Dette og lignende forhold, kan ha gjort at finske forleggere er mer opptatt av å holde tilnærmet like priser i de ulike salgskanalene, i større grad enn hva tilfellet er i Sverige, for å dempe pris- og rabattpresset. En for sterk priskonkurranse hos forhandlerne vil medføre et større press på forlagenes leveringsvilkår og lønnsomhetsmarginer. En slik prispolitikk fra de finske forlagenes side kan dessuten ha skapt en større bransjepolitisk konsensus, og derved

gjort det lettere å opprettholde forutsigelighet og balanse i konkurranseforholdet mellom bokhandel, bokklubber og andre salgskanaler. I 2004 var det en slik konsensus som brøt sammen og førte til bruddet i forhandlingene om ny bransjeavtale i Norge. Myndighetene måtte derfor tre inn i rollen som "meglere" i bransjen og avgjorde at bokklubbene heretter ikke kunne ha høyere rabatt på allmennbøkene enn bokhandlere og andre salgskanaler, inntil 12,5 %. Det er derfor forventet at den usedvanlige store bokklubbomsetningen i Norge vil bli endret betydelig i de kommende år.

5. Bokmarkedet på Island

Bokmarkedet i 2004

Det totale varekonsum på Island, inklusiv import med uten bil/bensin, er beregnet til ca. 203.093 mill. IKR eller 2,4 mdr. Euro. Omsetningen av bøker er estimert til ca. 40 mill. Euro. Dette utgjør 1,7 % av varehandelen og gir en omsetning per innbygger på 136 Euro. Den generelle momsen er på 24,5 % og på bøker er det 14 %.

En regner med at det i 2004/05 utkommer om lag 550-600 nye titler per år, eller 2 titler per 1.000 innbygger. Det foreligger ikke sammenliknbare tall for 1990, men inntrykket er at antall nye utgivelser er gått noe ned.

Skriftspråk og utdanning

Island har ett skriftspråk.

Det er 181 grunnskoler med 44.511 elever, 36 videregående skoler med 21.901 elever og 9 universitet/høyskoler 16.068.

Staten driver egen produksjon av lærebøker til grunnskolen.

Elevene i videregående skole kjøper egne bøker. Det samme gjelder for studenter på høyskoler og universitet.

Rammebetingelser i bokbransjen

Island har hatt frie bokpriser siden 1995.

Bibliotek

Det er 133 folkebibliotek med et samlet utlån av bøker på 2,2 mill. eks. I 1990 er det 230 folkebibliotek og samlet utlån 1,7 mill. eks.

Dette gir i 2004 et utlån per innbygger på 7,3 eksemplarer og en bibliotekdekning på 4,5 per 10.000 innbyggere.

Samlet bokbeholdning er på 2,1 mill. eks. og i 1990 var tallet 1,7 mill. eks.

I tillegg er det 159 skolebibliotek knyttet til grunnskole og videregående skoler med samlet utlån på 418.000 eks. og beholdning på 765.000 mill. eks.

Forlagene

Det er registrert 60 forlag på Island - samme antall som i 1990.

Av disse har 45 regelmessig og kontinuerlig bokproduksjon. Det er en forleggerforening med 37 medlemsbedrifter. Edda er den dominerende forlagsaktøren med 40-50 % markedsandel.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Det er 36 bokhandlere på Island. Disse har en markedsandel på 42 %. Det er ingen drift i bokhandlerforeningen og det foreligger ikke egen bokhandelsstatistikk. Det er

1 bokhandelskjede med 15 medlemsbutikker med 40 % markedsandel. Ut over den tradisjonelle bokhandelen, er det ca. 8 butikker som har helårig salg av bøker. Disse har en markedsandel på ca. 30 %.

Bokklubber

Det er 10 bokklubber på Island. I 1990 var tallet 14.

Bokklubbomsetningen for 2004 er beregnet til ca. 3 mill Euro og det er registrert ca. 24.000 medlemskap. Det er ingen regler eller begrensninger som gjelder for klubbene – priser og rabatter er frie. Den dominerende aktøren i bokklubbmarkedet er Edda.

Internettbokhandel

Det er 4 internettbokhandlere med en markedsandel på 5 %.

Forfatterne

Det er 2 forfatterorganisasjoner med til sammen 936 medlemskap, henholdsvis for faglitterære og skjønnlitterære forfattere.

De skjønnlitterære organiserer 365 forfattere, 451 er organisert i den faglitterære forfatterforeningen. Det er i tillegg 120 medlemmer i oversetterforeningen.

Staten betaler vederlag for biblioteksutlån med 244.489.

Kopieringsvederlaget er på 243.469 Euro.

Dessuten betaler staten garanti-inntekter på til sammen 1.568.786 Euro til 65 forfattere, og det bevilges 266.024 Euro i stipend.

Distribusjon/logistikk

Det er 2 aktører i markedet for frakt og logistikk. DM og Edda.

Strukturtrekk i markedet og komparativ relevans

Etter at Edda Forlag solgte sin bokhandelkjede *Mål og Menningar*, er det bare en dominerende bokhandelskjede, og denne er ikke lenger vertikalt integrert i en forlagsvirksomhet. Kjedens ledelse mener at en styrking av bokhandelens markedsposisjon var helt nødvendig etter at varehus og andre konkurrerende salgssledd eksponerte bokhandelen for full priskonkurrans.

Island har en mangelfull bransjestatistikk, men forholdene er små og oversiktlige for bransjeaktørene. Da fastprisordningen ble avvirket i 1995, var det som en følge av utviklingen på bokmarkedet, ikke et inngrep fra myndighetene. I økende grad hadde forlagene inngått avtaler om salg av bøker utenom bokhandelen. Det er anslått at ca. 75 % av omsetningen skjer i november og desember, og det var i denne perioden at varehusene tilbød forlagene eksponeringsplass og salgsmuligheter. Disse forretningene var ikke part i avtalen med faste priser og fastsatte konkurransemotiverte priser, uavhengig av forlagenes fastpris. Dette fremprovoserte et sammenbrudd i fastprisordningen. Etter dette har det vært frie priser, slik det er i Sverige og Finland, og det er ingen avtaleforhold som gjelder bortsett fra de kjedeinterne.

Også her finner vi den samme usikkerhet og kritikk fra forfattersiden. Forfatterne mener at faste priser gir større stabilitet og forutsigbarhet for kontrakter og royalty. Foreningene har intervjuet medlemmene, og disse mener at tilgjengeligheten er blitt dårligere som følge av at bokhandelen ikke lenger tar hensyn til behovet for å presentere bredden i det som utgis, dessuten at den tiden bøkene foreligger til salg i butikkene, er blitt kortere. I likhet med forfatterne i Sverige og Finland, mener man på Island at ordningen med frie priser har svekket deres inntekter. Det forhandles mer individuelt, men med en minimumsroyalty. Også forfattere som selger godt, mener at det økte salget ikke har medført økte inntekter.

Ordningen med frie priser har medført at det er liten grad av reell priskonkurrans i 10 av årets 12 måneder. Det er i november og desember at varehusene tar inn bøker for salg. Resten av året har bokhandelen priser som stort sett følger forlagenes prislistor og kataloger. Bokhandlerne er blitt kritisert for i for liten grad å bruke prisene som et aktivt virkemiddel. Utviklingen av en sterk bokhandelskjede må sees som en reaksjon på utviklingen, og ledelsen i kjeden mener på denne måten å styrke seg i konkurranse med bokklubber og varehus.

6. Bokmarkedet i Norge

Bokmarkedet i 2004

Det totale varekonsum i Norge, inklusiv import men uten bil/bensin, er beregnet til ca. 220 mdr. NOK eller 27 mdr. Euro. Den generelle momsen er som ledd i skattereformer suksessivt økt fra 20 til 25 % i løpet av ca. 15 år. Bøker, aviser og tidsskrifter er fritatt for moms.

Moms på matvarer er i 2005 11 %, men den økes til 13 % fra 2006. På persontransport er momssatsen 7 %.

Omsetningen av bøker totalt i alle sjangere er i 2004 beregnet til 5,152 mdr. NOK – eller 620 mill. Euro. I 1990 var omsetningen 3,062 mdr. NOK.

Omsetning per innbygger i 2004 er 135,4 Euro.

Bokomsetningen utgjør ca. 2,3 % av omsetningen i norsk varehandel, utenom bil/bensin.

Årlig blir det registrert ca. 7.500 nye titler, ifølge Stortingsmelding nr. 48, om kulturpolitikken. Titteltallet for 1990 var 4.376. Dette gir i 2004 en produksjon på 1,6 per 1.000 innbyggere. Tilsvarende var tallet 1,0 i 1990.

Beregninger basert på forbrukerundersøkelsen i 2003 viser at det selges rundt 50 mill. bøker i Norge. Basert på tilgjengelige salgsstatistikker i bokbransjen ligger tallet nærmere 40 millioner, men slike statistikker fanger ikke opp en betydelig lokal bokproduksjon og salget i mange små forlag, organisasjoner, lokalhistoriske foreninger og lignende.

Skriftspråk og utdanning

Bokmål og nynorsk er sidestilte skriftspråk i hele landet. Av 433 norske kommuner er det 115 som regnes som nynorskkommuner. Disse kommunene representerer 11,6 % av befolkningen. I offentlig bruk er det krav om bruk av begge skriftspråk, og i skolene er det obligatorisk med undervisning i begge språk.

Det er 3.189 grunnskoler/ungdomsskoler med i alt 618.309 elever, 700 videregående skoler med 173.949 elever og 35 universitet/høyskoler med 209.800 studenter.

Tallene viser et statistisk gjennomsnitt på 193 elever per grunnskole (mot 208 i Sverige, 158 i Finland og 298 i Danmark) og 248 elever per videregående skole (mot 442 i Sverige, 250 i Finland).

Det er kommunene som kjøper skolebøker til elevene i den 10-årige grunnskolen. Elevene/studentene kjøper i dag selv sine lærebøker i videregående skole og på høyskoler/universitet. En forsøksordning med utlån av lærebøker i videregående skole ble innført i 2001, men ble avvirket og erstattet av et behovsprøvd læremiddelstipend. Det er imidlertid fremmet forslag fra Arbeiderpartiet om gratis lærebøker også for elever i videregående skole, slik det er i Sverige. Dette kan bli innført som en utlånsordning i løpet av denne stortingsperioden. Forlagene og elevorganisasjonene går imidlertid inn for en ordning med stipend, som i praksis kan utformes som et verdikort, som skal benyttes i bokhandelen ved kjøp av lærebøker.

Etter opplæringsloven skal alle bøker til grunnskolen foreligge i begge målformer, til samme tid og med samme pris. Den nye Bokavtalen opphever i realiteten dette kravet ved at prisene på skolebøker etter 2006 skal være frie. Bøkene vil bli kjøpt inn basert på tilbud og det må forventes at bøker på nynorsk vil bli dyrere enn bokmålsutgaven.

Omsetningen av skolebøker i 2004 er beregnet til 1,2 mdr. NOK eller 132 mill. Euro, og om en ser bort fra år med store reformer, hvor omsetningen er ekstraordinært høy, så representerer skole- og lærebokmarkedet mellom 21-23% av totalmarkedet.

Det har vært gjennomført store reformer i læreplaner både i grunnskolen og i den videregående skole. Reform 94 og Reform 97 har medført at det ble laget nye skolebøker for hele det offentlige skoletilbudet. Skal den forestående reformen i 2006 gjennomføres etter planene, vil dette koste kommunene over 2 mdr. NKR.

Rammebetingelser i bokbransjen

I Norge har det vært bransjeavtaler siden 1948. Kommissjonshandelens, med returrett på abonnementseksemplarene, gjaldt likevel frem til 1962. Bransjeavtalene har etter dette vært gjenstand for en rekke endringer opp gjennom årene. Et hovedanliggende for forlagene har vært å bli kvitt returordningen, som var en arv fra kommissjonshandelen. Videre er fastprisperioden blitt vesentlig redusert, og avtalene har gradvis åpnet for salg av bøker i andre salgskanaler.

Opprinnelig ble bøkene ble solgt i kommisjon og fastprisperioden varte i utgivelsesåret og 4 år. Fra 1962 til 1974 var fastprisperioden 3 år etter utgivelsesåret, men ble etter dette redusert til utgivelsesåret og 2 år. I 1996 ble den forkortet til ett år etter utgivelsesåret. Med den nye avtalen fra 2005 kan altså mange bøker komme til å få en fastprisperiode på 4-6 måneder.

Fra 1. mai 2005 iverksettes implementeringen av den nye Bokavtalen. Full virkning får den nye avtalen først etter 2006. Bokavtalen er en privatrettslig bransjeavtale mellom Den Norske Forleggerforening og Den Norske Bokhandlerforening. Avtalen har på bestemte vilkår fått

dispensasjon fra gjeldende Konkurranselov. Medlemmene i forleggerforeningene kan i henhold til Bokavtalen fastsette utsalgspriser på alle allmennbøkene men det skal være frie priser på skole- og lærebøkene. Tidligere bransjeavtaler hadde faste bokpriser for alle bøker og gav dessuten bokhandelen enerett på salg av bøker til grunnskole og videregående skoler. Denne eneretten blir avvirket f.o.m. 2006. Den nye avtalen begrenser fastprisperioden for allmennbøkene til utgivelsesåret og 4 måneder og har samtidig åpnet for at forhandleren kan gi en kunderabatt på inntil 12,5 %. Anledningen til å gi denne rabatten gjelder i alle salgskanaler, og bokklubbenes praksis med 25 % medlemsrabatt er derved opphevet. Forlag som ikke er medlemmer i Den Norske Forleggerforening har i prinsippet ingen fastprisordning på sine bøker, unntatt ved kommisjonshandel.

En vesentlig begrunnelse for å gi den nye Bokavtalen dispensasjon fra konkurranseloven, har vært de ordninger i avtalen som kommer som en konsekvens av fastprisordningen. Spesielt gjelder dette det såkalte litteraturabonnementet. Dette elementet i avtalen medfører at alle bokhandlere har rett til å kjøpe et såkalt førsteeksemplar, med 60 eller 70 % rabatt. Dessuten binder bokhandelen seg til en automatisk ordning som gjør at forlaget kan sende ut nye bøker når de foreligger. Dette gir en stor spredning av nye bøker, og særlig gjelder dette skjønnlitterære bøker for barn, ungdom og voksne, som er omfattet av Norsk kulturråds innkjøpsordninger.

Bokavtalen og tidligere bransjeavtaler har vært kritisert for manglende priskonkurranse og for å ha ført til høye bokpriser. Dessuten at systemet medfører en type uheldig kryss-subsidiering mellom ulike bokgrupper. Konkurransetilsynet mener at dette i realiteten er en inntektsoverføring fra skoler, skoleelever og kommuner til bokhandelen. Intensjonen med fastprisordningen har imidlertid vært å beskytte bokhandelen som en hovedsalgskanal for bøker og derved bevare ordningen med bl.a. abonnement for nye utgivelser, med lagerhold og gjenkjøpsplikt i hele fastprisperioden, og dessuten en skaffeplikt som er ment å sikre en rimelig likebehandling av alle bøker, uavhengig av forlag.

Fastprisordningen har gitt et stabilt grunnlag for beregning av royalty. Med den nye Bokavtalen vil dette falle bort for de faglitterære forfatterne. Norske forfatterorganisasjoner mener den nye avtalen med frie priser på skole- og lærebøker har tilsidesatt hensynet til forfatterne og har foreslått lovfesting av fastprisordningen for alle bøker.

Bibliotek

Det er 910 folkebibliotek med et samlet utlån av bøker på 18,4 mill. eks. I 1990 var det 1.388 folkebibliotek med samlet utlån på 18,3 mill. eks.

Dette gir i 2004 et utlån per innbygger på bare 4 eksemplarer og en bibliotekdekning på 2 per 10.000 innbyggere.

Samlet bokbeholdning er i imidlertid på 21,4 mill. eks. eller 4,7 eks. per innbygger. I 1990 var det beholdningen av bøker 19 mill eks.

Om man sammenlikner bibliotekdekning og utlån med Sverige og Danmark per innbygger, er det grunn til å spørre om hvorfor det samlede utlån er så lavt i forhold til beholdningen av bøker.

I tillegg er det 3.431 skolebibliotek knyttet til grunnskole og videregående skoler med samlet utlån på 6,1 mill. eks. og beholdning på 11,5 mill. eks. Sammenholdt med elevtallene gir dette et utlån på 7,7 og en beholdning på 14,5 per elev. Sammenliknet med Sverige har altså Norge et høyere utlån og større beholdning bøker per elev. Av 3.889 skoler har 3.431 egne skolebibliotek.

Utlånsstatistikken for norske folke- og skolebibliotek viser en jevn vekst i utlån av bøker etter 1945. I 1950 ble det lånt ut 5 mill. bind. I 1970 var tallet blitt 10 mill. bind. I 1990 var utlånet av bøker nærmere 20 mill. bind. Etter dette har utlånet gått ned, men utlånsstatistikken viser en sterk vest for andre medier, tilsynelatende på bekostning av bøkene. Det samlede utlån øker fortsatt og er for alle medier er kommet opp i 25 mill. enheter. Bøkenes andel av bibliotekenes utlån er imidlertid gått tilbake etter 1990, både reelt og om en ser på bøkene andel av det totale utlån.

I en nordisk sammenlikning gir de norske utlånsstatistikkene grunnlag for noen refleksjoner: Samlet utlån av bøker ser ikke ut til å stå i forhold til beholdningene, og dette kan ikke alene forklares med åpningstider, tilgjengelighet eller lignende. Tallene kan tyde på at bibliotekene har for mange bøker som i liten grad blir lånt ut, eller sagt på en annen måte; for få eksemplarer av populære bøker.

En betydelig del av folke- og skolebibliotekene bokbeholdninger er kjøpt inn med statlige budsjettmidler. Disse innkjøpsordningene er finansiert av bevilgninger til Norsk kulturfond som administreres av Norsk kulturråd, og det er Stortinget som bevilger pengene over statsbudsjettet. Kulturrådet har egne utvalg som foretar vurderinger på et litteraturfaglig grunnlag. Kommunene har i tillegg egne budsjetter som supplerer kjøp av bøker til skole- og folkebibliotekene.

Bøkene som kjøpes inn av kulturrådet sendes kostnadsfritt til kommunale skole- og folkebibliotek. Det kjøpes inn 1.000 eks. av alle nye skjønnlitterære voksenbøker, og 1.550 eks. av barne- og ungdomsbøkene. Det er dessuten selektive ordninger for oversatt skjønnlitteratur, sakprosa og illustrerte fagbøker for barn.

En ny og utvidet innkjøpsordning for sakprosa ble iverksatt fra 2005. Budsjettet for denne innkjøpsordningen er 10 mill. NOK, men dette dekker likevel til ikke mer enn kjøp av ca. 20 % av de aktuelle sakprosaittlene.

Samlet ble det i 2005 kjøpt nye bøker for ca. 77 mill. NOK eller 9,3 mill Euro i de statlige innkjøpsordningene. I 1990 var tallet ca. 50 mill. NOK. Etter 1980 har imidlertid innkjøpsordningenes andel av kulturfondsmidlene blitt redusert. Bevilgningene har ikke økt i takt med prisstigningen på bøker og ordningene er etter hvert blitt underfinansiert med den følge at forlagene ikke får fullt oppgjør for bøkene.

Biblioteksentralen AL eies av 425 kommuner, 14 fylkeskommuner, Kommunenes Sentralforbund og Norsk Bibliotekforening, men driftes som et grossistforetak og selger bøker til bibliotekene. Det har også egne selskaper for salg av utstyr til bibliotekdrift og data.

Forlagene

Det er registrert ca. 1.455 forlag i Norge. Flertallet av disse er imidlertid ikke tradisjonelle bokforlag, og antall forlag med kontinuerlig bokproduksjon er anslått til ca. 170.

Det er en forleggerforening med 59 medlemsforlag. I 1990 var antallet 55.

I tillegg er det en mindre forening for kristne forlag. Medlemmene av Den Norske Forleggerforening omsetter for ca. 3,1 mdr. NOK eller 373 mill. Euro, regnet som forbrukerpriser i alle salgskanaler.

Det er regnet med at medlemsforlagene står for 75-80% av bokomsetningen, inkl. salg gjennom bokklubber, og de utgav 4.633 nye titler i 2004.

Omsetningen utenom forleggerforeningen er beregnet til 407 mill. NOK eller 79 mill. Euro.

I tillegg er importen beregnet til 356 mill. NOK eller 43 mill Euro.

De dominerende forlagsaktørene er alle medlemmer i Den Norske Forleggerforening. Det er i første rekke mindre og mellomstore forlag som ikke er medlem, bl.a. det norske Piratforlaget som etter modell av det svenske forlaget kan tilby forfatterne en særskilt utbyttedeling som ellers ikke gis i de tradisjonelle royaltykontraktene.

Aschehoug og Gyldendal er de største forlagene, målt etter samlet virksomhet. Til sammen omsetter de for over 2,77 mdr. NOK. Ulike eiere har ikke vært til hinder for at forlagene har store felles eierinteresser i både forlag og bokklubber. Dertil har de egne bokhandlerkjeder. Damm (Egmont) og Cappelen (Bonnier) er også store forlagsbedrifter med en bred utgivelse i alle sjangre og egne bokklubber.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Det er 624 bokhandelsutsalg i Norge, inkl. filialer. Disse omsatte totalt i 2004 for

ca. 5 mdr. NOK og bøker for 3,04 mdr. NOK eller 362 mill. Euro. En gjennomsnittlig norsk bokhandel omsetter for 8,5 mill. NOK. 47 % av butikkene ligger i kjøpesentra. Alle er medlemmer i Den Norske Bokhandlerforening og til sammen har disse butikkene en markedsandel på 59 % av bokomsetningen. Medlemskap i bokhandlerforeningen har tidligere medført at bokhandelen har hatt en enerett på salg av skolebøker. Rene internettbokhandlere har derfor vært forhindret i å selge skolebøker.

Det er i alt 9 bokhandlerkjeder og over 90 % av bokhandlernes omsetning av bøker går gjennom kjedetilknyttede bokhandlere, som i alt har 568 butikker. I 1985 var kjedenes andel av omsetningen 55 %.

Løpet av de siste 10 årene er en lang rekke av landets største bokhandlere blitt kjøpt opp av Aschehoug og Gyldendal. Dette var tidligere selvstendige og veletablerte familiebedrifter med mange filialer og stor omsetning. Kjedene er ulike m.h.t. eierskap, men ARK-kjeden eies 100 % av Gyldendal og Aschehoug eier 50 % av Norli-kjeden. Ark-kjeden omsatte i 2004 totalt for 653 mill. NOK og Norlis omsetning var 882 mill. Omsetningen i disse to kjedene representerer om lag en tredjedel av bokomsetningen i bokhandelen. Høsten 2005 etableres et samarbeid mellom Norli-gruppen og Biblioteksentralen under navnet BS Norli skole A.S. Denne gruppen har allerede sikret seg kontrakt på hovedleveransene til Oslo-skolene, og vil derfor få en dominerende posisjon i markedet for lærebøker, med en omsetning på ca. 100 mill. NOK og en markedsandel på bøker for grunnskolen på ca. 30 %.

Til sammenlikning er Ark-kjedens markedsandel på samme område anslått til ca. 13 %.

De konkurransepolitiske virkningene av vertikale eierskap er blitt heftig debattert og kritisert, og det er fremsatt påstander om at dette er uforenlig med en bransjeavtale fordi eierforlagene kan hevdes å sitte på begge sider av forhandlingsbordet. De forlagstilknyttede bokhandlerne har til sammen 130 butikker. Tidligere var disse bokhandlerne uavhengige, knyttet til frivillige kjeder og gjerne drevet som lokale familiebedrifter.

Høsten 2005 fusjonerte de frivillige kjedene Interbok og Libris, og det ble innledet et innkjøpssamarbeid med den sentralstyrte Notabenekjeden. Til sammen har disse mer enn

35 % av bokhandelsomsetningen. Libris og Interbok fortsetter som en frivillig kjede og skal heretter profileres under kjedenavnet Libris, og blir den største kjeden med ca. 1,3 mdr. NOK i omsetning.

Tidligere var faghandelskjedene gjerne organisert som frivillige kjeder med liten grad av sentralstyring. I løpet av de siste 10 årene er bildet endret, en rekke av de største forretningene er solgt til forlagene. Bokhandlerforeningens "Normtallsundersøkelse" viser at bruttofortjenesten har økt både på 80- og 90-tallet. I 1981 var bruttofortjenesten under 31 %. I 1990 var tallet 33 % og i 1995 34,1 %. I 2004 er bruttofortjenesten hele 38,7 %.

På under 25 år har bruttofortjenesten økt med mer enn 8 prosentpoeng.

Utviklingen i bruttofortjenesten kan bidra til å forklare den økningen vi ser i antall utsalgssteder: Fra 1980 til 1990 økte antallet bokhandlere fra 360 til 420, og medregnet filialer var det derved 500 bokhandelsutsalg. Antall utsalg har økt de siste 15 årene, og i 2001 var antallet 576. I 2003 er antallet 602, og i 2004 624. Bokhandlerforeningen statistikk viser imidlertid en reduksjon i antall medlemsbedrifter, fra 483 i 1997 til 267 i 2004.

Normtallsundersøkelsen for 2004 viser at bøkernes andel av omsetningen i norsk bokhandel har økt og ligger på 65 %. Dette kan være en indikasjon på at bøkene har en bedre lønnsomhet og mindre konkurranse, sammenliknet med andre varer i bokhandelen. Forbrukerundersøkelser viser at bokhandelen har styrket sin stilling i konkurransen med andre salgskanaler. Salgsutviklingen etter 1.mai 2005 bekrefter dette inntrykket.

Bedre bruttofortjeneste til tross, lønnsomheten er ikke bedret på bunnlinjen. Forholdet kan forklares ved at nesten halvparten av bokhandlere i dag er etablert i kjøpesentre. Høye etablerings- og driftskostnader kan ha spist opp økningen i bruttofortjenesten.

Det selges også bøker i kiosker, varehus, bensinstasjoner osv. i total ca. 6.000 utsalgssteder. Allmennbøker kan etter Bokavtalen selges fritt i alle salgskanaler. Det samme vil også gjelde for fag-, skole- og lærebøker etter hvert som avtalen iverksettes i løpet av 2006.

Salg utenom bokhandelen er imidlertid hovedsakelig serielitteratur/paperbacks, hobby- og håndbøker og bøker i krim- og spenningssjangrene. I tillegg utvalgte nye og aktuelle bestselgere i ulike innbindinger.

Bokklubber

Det er 49 bokklubber i Norge, omtrent samme antall som i 1990, og omsetningen er beregnet til 1,462 mdr. NOK eller 176 mill. Euro. Dette er mer enn 28 % av den totale bokomsetningen. En undersøkelse fra 2003 viser at 52 % av landets husstander har ett eller flere bokklubbmedlemskap. Antall medlemskap er estimert til ca. 1,3 mill. og bokklubbenes markedsandel på allmennlitteraturen er anslått til ca. 50 %. For voksen skjønnlitteratur er

andelen spesielt høy og estimert til 60-70 % av totalomsetningen. For nye skjønnlitterære bøker er markedsandelen rundt 55 %.

De store bokklubbene eies av forlagene og domineres av tre store grupperinger. Bokklubben (tidligere De Norske Bokklubbene) eies av Aschehoug og Gyldendal i fellesskap, og omsetning i 2004 var på

672 mill. NOK. Omsetningen i 2003 var 693,8 mill. Nedgangen fortsetter og i 2005 viser tallene at omsetningen er falt til 544,5 mill. En sterk satsning på internett har imidlertid motvirket den negative utviklingen i klubbmarkedet. Med 16 klubber er Bokklubben imidlertid den dominerende aktøren og har en markedsandel på ca. 50 % av bokklubbmarkedet. I 2003 tok Konkurransetilsynet en avgjørelse om å oppheve enkelte bestemmelser i forlagenes avtaler med Bokklubben. Avgjørelsen dreiet seg om karantenetid for eneretten til en bokutgivelse i bokklubbversjon, men i premissene ble det lagt til grunn at De Norske Bokklubbene har en dominerende posisjon med markedsrett.

Cappelens bokklubber har også åpne klubber, mens Damm/Egmont har egne, lukkede klubbkonsepter hvor de bare selger bøker fra eget forlag.

Avisen Dagens Næringsliv har regnet ut at Bokklubben i løpet av de siste ti årene har kunnet levere driftsresultater på 350 mill. NOK og har denne perioden omsatt for ca. 5,7 mdr. NOK. En vesentlig del av Aschehoug og Gyldendals inntekter kommer fra bokklubbdrift. Det forretningsmessige grunnlaget for en slik bokklubbdrift ligger i den prisfordelen som medlemmene får når de forplikter seg i et abonnementssystem. Dette har vært en samtidiglansering med nye bøker i bokhandelen. Den nye Bokavtalen har fra 1.mai endret rammevilkårene for bokklubbene radikalt ved at de heretter ikke lenger kan selge nye bøker med 25 % rabatt, men må i likhet med andre salgskanaler begrense rabatten til maksimalt 12,5 %. Det er imidlertid ingen karantenetid for nye bøker.

Markedsundersøkelser viser klare tegn til stagnasjon og "markedsmetning" når det gjelder salg i bokklubber. Medlemmene kjøper i gjennomsnitt færre bøker, og bokklubbenes andel av totalomsetningen har gått noe tilbake. Den nye Bokavtalen har fått virkning i dette markedet og bokklubbomsetningen er redusert. I media er det presentert tall som viser at medlemsmassen er betydelig redusert. Det kan dreie seg om medlemstap på 20-30 %. Nedgangen skyldes flere forhold men den nye Bokavtalen vil kunne få stor betydning for bokklubbdriften i årene som kommer. Omsetningsøkningen i bokhandelen og andre detaljister tyder på at det skjer en forflytning av handelen mot butikkene. En årlig forbrukerundersøkelse gjennomført i desember i årene 2002-2005 bekrefter dette inntrykket, og at betydelig færre tror de i fremtiden kommer til å handle sine bøker i en bokklubb.

Internettbokhandel

Det er 3 rene internettbokhandlere i Norge. I tillegg har en lang rekke bokhandlere egne nettsted. Markedsandelen er på ca. 3 - 5 %. Omsetningen er beregnet til ca. 200 mill. NOK.

De er kjent at de store nettbokhandlerne har akkumulert betydelige tap. Høsten 2005 har Bokklubben kjøpt Bokkilden, den største av de rene internettbokhandlerne, og planlegger fusjon med sin egen nettbokhandel *mao.no*. Bokklubben vil med dette få en dominerende posisjon i netthandelen med bøker.

Handelen via internett viser allment en kraftig vekst, og bøker er ikke noe unntak. I 2000 oppgav bare 7 % at de hadde handlet bøker på internett. I 2003 var tallet 20 %.

Undersøkelsene viser at det i første rekke er de mellom 25 og 39 år og de som fra før kjøper mange bøker, som benytter denne salgskanalen. Veksten er størst blant de med god utdanning. En vesentlig begrunnelse for å velge internett er at man finner bøker man ellers ikke får tak i. En ny forbrukerundersøkelse i desember 2005 viser at 18 % tror de vil kjøpe mesteparten av sine bøker via internett i framtiden.

Forfatterne

Det er 5 medlemsorganisasjoner for norske forfattere og oversettere. Antall medlemskap er anslått til ca. 6.000. Om lag 5.000 av disse er faglitterære forfattere og oversettere.

Staten betalte i 2004 forfatterne bibliotekvederlag på 51,5 mill. NOK eller 6,2 mill Euro. I 1990 var beløpet 33 mill. NOK.

Vederlag for kopiering var på 42,5 mill. NOK eller 5,1 mill Euro.

Det ble utbetalt 13,6 mill NOK eller 1,6 mill. Euro i statlige stipend, og 8,7 mill. NOK eller ca. 1 mill. Euro som garantiinntekter. I tillegg kan forfattere søke midler fra ulike fonds eller legater som utbetales som stipend.

Forfatterforeningenes Normalavtaler for royalty er kommet i en ny situasjon etter at den nye Bokavtalen er vedtatt. Foreningene er imidlertid kommet til enighet med forleggerne om å videreføre de gjeldene ordningene for royalty for nye bøker. For skjønnlitterære forfattere og forfattere av allmenn sakprosa, regnes royalty fortsatt av 85 % av bokens utsalgspris, selv om bokhandleren velger å gi kunden rabatt (inntil 12,5 %). For fagbøker, skole- og lærebøker er det gjort avtale om at royalty beregnes av 80 % av en veiledende utsalgspris forlaget fastsetter. For lisensproduserte bokklubbutgaver som selges til klubbmedlemmene, er det 14 % royalty. Til sammenlikning er det i Danmark 7,5 % royalty på bokklubbutgaven. I Norge går imidlertid bare 9 % direkte til forfatteren, mens 5 % utbetales som bidrag til Solidaritetsfondet som disponeres av forfatterorganisasjonene. Midler fra dette fondet

utbetales til forfattere som stipend. Høsten 2005 har det fra enkelte forfattere vært fremført sterk kritikk av denne stipendordningen. Blant de faglitterære forfatterne har også praksisen for tildeling av stipender vært debattert. Disse stipendene finansieres med basis i vederlagordningene som forvaltes av forfatternes egne organisasjoner, hvor egne komiteer bestemmer tildelingene.

Innkjøpsordningene for norsk skjønnlitteratur har stor betydning for royalty til forfatteren etter normalavtalene. En skjønnlitterær romanforfatter har normalt 15 % royalty, det samme som i Danmark, men forlagenes avtale om en fast royaltyrefusjon fra Norsk kulturråd, gjør at forfatterne får utbetalt 20 % (22,5 % for lyrikk og barne- og ungdomsbøker) og at forlaget får refundert halvparten. Den effektive royalty på en roman er for norske forlag 10 %. Dette avregnes på de 1.000 innkjøpte eksemplarene av boken. Siden alle nye skjønnlitterære bøker, både for voksne og barn kjøpes inn, er denne ordningen derfor innarbeidet som en allmenn royaltypraksis for disse forfatterne. For sakprosaen er forholdet annerledes: Her er innkjøpsordningen under etablering og foreløpig begrenset og selektiv. Normalroyalty er 15 %, men det betales bare 13 % for de første 3000 eks. Om royaltyrefusjonsordningen også skal omfatte denne nye innkjøpsordningen for sakprosa, er ennå uavklart, likeledes om forfatteren skal ha 20 % royalty slik de skjønnlitterære forfatterne har.

Distribusjon/logistikk

Ser en bort fra at mange forlag har egen distribusjon, er markedet for logistikkjenester i bokbransjen dominert av to aktører som kontrolleres av de store forlagene: Forlagsentralen ANS har ca. 60 % markedsandel og distribuerer bøkene for ca. 300 forlagskunder, men eies av Aschehoug og Gyldendal. Her ligger også Bokdatabasen, som leverer bokinformasjon som brukes av bokhandlere o.a. ved bestillinger av bøker, søking og nedlasting av informasjoner knyttet til den enkelte tittel.

Sentraldistribusjon eies av Cappelen/Bonnier og har distribusjon/logistikkjenester for ca. 70 forlag.

Bladcentralen AS eies av en gruppe bok- og bladforlag og distribuerer primært ukeblader, men selger også bøker i kommisjon, i første rekke de såkalte "kioskbøkene". Bladcentralen distribuerer med ukentlige leveranser til ca. 7.000 forhandlere, og omsetningen av bøker er i 2004 beregnet til 211 mill. NOK.

Interpress Norge AS selger hovedsakelig norske forlags bøker i kommisjon til Narvesenkjedens 460 utsalgssteder, men har også en betydelig handel med importerte bøker. Interpress/Narvesen eies av Reitan Handel.

Strukturtrekk i markedet og komparativ relevans

I løpet av 1990-årene ble i praksis bokhandelens monopol på salg av allmennbøkene i varehandelen opphevet. I 1995 ble en ny Bransjeavtale fremforhandlet og fortsatt ble denne uformet med en kombinasjon av faste bokpriser og faste kollektive avanse- og handelsvilkår for bokhandelen. Denne avtalen valgte imidlertid forleggersiden å si opp allerede med virkning fra 1998. En ny avtale kom etter hvert på plass og fortsatt skulle man ha faste forlagsbestemte utsalgspriser, mens innkjøpsvilkårene på allmennbøkene skulle heretter være frie. Bokhandelens avanse på den enkelte bok ble derved et forhold mellom bokhandel og det enkelte forlag. For skolebøkene skulle det imidlertid fortsatt være faste rabatter til skolene og kollektive avansevilkår til bokhandelen. Disse endringene skulle komme til å danne grunnlag for en utvikling som over tid har endret balanseforholdet mellom forlag og bokhandel, og som har medført at Aschehoug og Gyldendal satset på en helt ny strategi med oppkjøp av bokhandlere. Med dette fulgte diskusjonen om hvorvidt en slik vertikal integrasjon var forenelig med bransjeavtaler og faste bokpriser.

Forlagssjef William Nygaard i Aschehoug tilkjennegir en alminnelig oppfatning blant forleggerne når han til Dagens Næringsliv uttaler at "Bokhandlerne tar en altfor stor del av de totale inntektene på en bok." Etter opphevelsen av de kollektivt fastsatte forhandleravansene i 1998, er marginene på allmennbøker forskjøvet i bokhandelens favør. Faste utsalgspriser i kombinasjon med frie forhandleravanser, har medført et konkurransepress mellom forlagene og har medvirket til en kostnadsøkning som ikke umiddelbart kan kompenseres ved prisøkning. Det dreier seg om økt konkurranse mellom leverandører og om markedsadgang, og i denne sammenheng kan betydningen av kjedetilørighet være avgjørende for bokhandelens økonomi. Kjedene har benyttet en styrket forhandlingsposisjon til å gjøre avtaler om økt avanse, utvidet returrett på usolgte bøker og reklamefinansiering.

Med den nye Bokavtalen fra 1. mai 2005 medfører vesentlige endringer. Vilkårene for unntak fra Konkurranseloven fastslår at det skal være frie priser på skole- og lærebøker, og at bokhandlerens enerett på salg av skolebøker skal avvikles i 2006. Fastprisordningen vil etter dette gjelde bare for allmennbøkene, inklusiv billigbøkene, og fastprisperioden er redusert til utgivelsesåret og 4 måneder i det påfølgende år. Dette medfører at alle skolebøkene, som representerer 20-25% av forleggerforeningens medlemsomsetning, i løpet av 2006 vil kunne selges fritt, direkte fra forlag eller gjennom andre salgskanaler. Frie priser på skolebøkene vil gjøre at det ikke er realistisk å regne med at nynorske lærebøker kan selges til samme pris som bokmålsutgaven. De langsiktige språkpolitiske konsekvenser av dette er ikke vurdert. Dette gjelder særskilt for likebehandlingsprinsippet mellom bokmåls- og nynorskutgavene av alle skolebøker for grunnskole og videregående skole/gymnas. Opplæringslovens krav om at begge utgaver skal foreligge til samme tid og med like priser virker urealistisk i forhold til et

nytt bokmarked med frie priser og uavhengige tilbud. Bransjens henvendelse om å videreføre fastprisordningen for fagbøker er derfor tatt opp til ny vurdering. Den nye kulturministeren har lovet at en evaluering av bokmarkedet vil bli iverksatt om kort tid. Videre implementering av den nye avtalen er derfor utsatt.

2005 har vært en første fase for implementeringen av den nye Bokavtalen. Det har medført et betydelig økt salg av bøker i bokhandelen og en tilsvarende svikt i omsetningen for bokklubbene. Bokhandlerforeningen oppsummerer på sin web-side høsten på følgende måte:

I perioden 1. mai til 1. desember (2005) ble det kjøpt inn bøker for 928 millioner kroner til norske bokhandlere. Dette er 6,2 % mer enn for samme periode i 2004. De viktigste trendene er:

- Skjønn- og generell litteratur (gruppe 3 til 5) har en økning på 77 millioner kroner (19 %) mot samme periode i fjor.
- Norsk skjønnlitteratur for voksne øker med 43 %
- Oversatt skjønnlitteratur for voksne øker med 50 % (inkl. Da Vinci koden)
- Oversatt skjønnlitteratur for barn øker med 65 % (inkl. Harry Potter)

Omsetningen av skolebøker er imidlertid gått ned og grunnskolene utsetter kjøp av nye lærebøker til etter reformen i 2006.

Den sterke økningen i salget av allmennbøker må sees på bakgrunn av at bokprisene er gått ned som følge av at bokhandlerne nå kan gi inntil 12,5 % rabatt på de nye bøkene, og dessuten at nye bøker utgitt i 2004 allerede kom på nedsettelse etter 1.mai 2005. Høsten 2005 har vært preget av priskonkurransen med et sterkt fokus på salg av nye bestselgere, fordi det i første rekke er disse titlene som er blitt rabatterte.

Bokhandlerne er imidlertid godt fornøyd med at konkurranseforholdet til bokklubbene nå er forandret. Bokhandlerforeningen og kjedene har statistikk som viser at det også er blitt en større bredde i omsetningen, i den forstand at det selges flere bøker utenom de rene bestselgere. Kritikerne av den nye Bokavtalen er i første rekke talsmenn for forfatterne organisasjoner. De mener å ha registrert en klar svekkelse av det litterære mangfoldet i bokhandelen.

En følge av den nye Bokavtalen er at bokhandlerne nå er i ferd med å omgjøre sine litteraturabonnementer på nye bøker. Ved årsskifte 2005/06 ligger det søknader fra 260 bokhandlerutsalg om å få endret statusen for sitt litteraturabonnement. Men også

forhandlere som ikke tidligere hadde abonnement kommer nå med, og totalt øker antallet abonnenter i ordningene fra 253 bokhandlere/butikker til 440. Til tross for denne økningen ber flertallet av søkerne imidlertid om en mindre forpliktende ordning for nye skjønnlitterære bøker fra og med 2006. Antall fullassorterte bokhandlere blir derved redusert.

Forleggerforeningen og forfatterforeningene uttrykker bekymring for at mange bokhandlere som til nå har hatt kollektive abonnementsavtaler, hvor de har kjøpt inn minst 2.500 titler i året, med den nye avtalen vil få dette redusert til 300 titler. På den annen side gjør det mindre forpliktende abonnementsstilbudet at langt flere bokhandlere nå blir tilknyttet ordningene. Den automatiske plikten bokhandleren har hatt til å kjøpe inn et nytt eksemplar når abonnementsseksemplaret er solgt, blir imidlertid fjernet for de med begrenset abonnement. Forlagene mener det kan få konsekvenser, særlig for bøker med lave salgstall, og at dette kan føre til at forlagene er mer tilbakeholdne med slike utgivelser.

Forleggerforeningen har beregnet virkningen av denne endringen og mener at den nye ordningen medfører at det nå blir solgt ca. 600.000 nye bøker, mot tidligere 635.000 nye bøker. Erfaringene fra platebransjen er i denne sammenheng relevant, og viser at plateforhandleren ikke kjøper inn bredden av det som utgis på CD-er, men må konsentrere seg om et lite antall aktuelle bestselgere. Abonnementsordninger slik vi kjenner det fra bokbransjen er ikke aktuelt for plateselskapene og plateforhandlerne, med de konsekvenser dette har for tilgjengelighet av det som blir utgitt på CD-er i ulike musikksjangere.

Førsteamanuensis ved Høyskolen i Oslo Cecilie Naper, har gjennom 15 år forsket på utlåns- og salgsstatistikk fra bibliotek og forlagenes salg til bokhandelen. Hun har i sin avhandling dokumentert at utviklingen viser en sammenheng mellom liberaliseringen i bokmarkedet og en økt konsentrasjon rundt et fåtall bestselgere. Utviklingen etter 1990 viser en klar tendens til at bøker innen krim og underholdningssjangrene i stigende grad opptar plassene på utlåns- og salgsstatistikkene. Hun har tidligere påvist tendensen til at kriminal- og kjærlighetsromaner i større grad preget utlånsstatistikken for svenske bibliotek allerede på 1980-tallet, og setter dette i sammenheng med at Sverige den gang hadde 25 % moms og var det minst regulerte bokmarkedet i Norden.

Konkurransetilsynet gir imidlertid uttrykk for at de er tilfreds med den nye Bokavtalen på tross av at pris- og rabattreguleringene fortsatt er i strid med grunnleggende prinsipper i den nye konkurranseloven. Tilsynet har forståelse for at det bør tas særlige litteraturpolitiske hensyn, og spesielt til skjønnlitteraturen. Tidligere er alle bransjeavtaler gitt dispensasjon fra loven ved ankebehandling til departementet. Mens tilsynet på 1980-tallet gikk inn for full avvikling av Bransjeavtalen, har kravet på 1990-tallet hovedsakelig dreiet seg om at skole- og lærebøkene ikke skal omfattes av fastprisbestemmelsene.

Ved behandling av avtalen i 2004 ble det blitt lagt stor vekt på at Aschehoug og Gyldendal,

gjennom oppkjøp av forlag og bokhandlere, har etablert både horisontalt og vertikalt eierskap i hele verdikjeden. Tidligere omfattet dette forlag, bokklubber, distribusjon og bokdata, men omfatter nå eierskap også i bokhandelen. Dette til tross; ved ankebehandlingen av saken i departementet ble også den nye Bokavtalen godkjent på bestemte vilkår.

De norske forfatterorganisasjonene arbeider for en boklov med faste utsalgspriser, men det er ikke nærmere presisert hvordan denne loven skal utformes og hvilke bokgrupper den skal omfatte. Det er særlig de faglitterære forfatterne som er sterkt kritisk til at fastprisen på skole- og lærebøker nå blir avvirket. For denne forfattergruppen medfører dette at standardkontraktene ikke lenger har den faste prisen som et beregningsgrunnlag for royalty. På kort sikt ser dette imidlertid ut til å bli løst ved at forlaget benytter veiledende priser som beregningsgrunnlag. Det er uklart om slike veiledende priser kan benyttes over tid dersom forlagene må gi store rabatter til kundene og samtidig har økte kostnader knyttet til forhandlersalg, logistikk og markedsføring. Det forhold at en vesentlig del av fag- og lærebøker utgis av forlag utenfor forleggerforeningen, som ikke er bundet av Bokavtalen og normalavtalenes bestemmelser om royalty, gjør at konkurranseforholdet kan utvikle seg på en ufordelaktig måte for medlemsforlagene. På sikt kan en slik konkurranse endre det kollektive avtaleverket som nå gjelder mellom forfatter og forlag for faglitteraturen, skole- og lærebøkene. Mange års arbeid med disse forfatternes faglige rettigheter og kollektive avtaleverk kan derved bli vesentlig endret.

Den nye situasjonen for fag- og lærebøker er bakgrunnen for at Norsk Faglitterær Forfatter og Oversetterforening høsten 2005 har fremlagt et litteraturpolitisk manifest. Her hevder de at litteraturpolitikk ikke lenger er kulturpolitikk, men næringspolitikk. Manifestet har en rekke konkrete forslag til å styrke litteraturpolitikken, blant annet ved å utvide innkjøpsordningen for sakprosa, etablere stipendordninger for sakprosaforfattere og å øke bibliotekvederlaget. Manifestet argumenterer for en lovfesting av fastprisordningen etter europeisk mønster, uten å gå nærmere inn på det forhold at de fleste slike lover ikke omfatter skole- og lærebøker.

Til tross for veletablerte statlige innkjøpsordninger for nye bøker, gir det norske bibliotekvesenet inntrykk av å være svakt utbygget sammenliknet med andre nordiske land. Dette kommer i første rekke til uttrykk ved et påfallende lavt utlån i folkebibliotekene i forhold til befolkningen. Sammenlikner en bibliotekstatistikken, låner hver innbygger for danske skole- og folkebibliotek mer enn det dobbelte i forhold til nordmennene. Dette til tross for en omfattende offentlig satsning på de norske innkjøpsordningene og det forhold at antall utlån i danske folkebibliotek er gått sterkt ned siden 1998. Dette kompenseres i en viss forstand av et godt salg av bøker i bokhandel og bokklubb. Norge er et land med mange og små kommuner med liten befolkning. I en nordisk sammenlikning er det påfallende at en stor del av de norske bokhandlerne ligger i små kommuner med befolkningsgrunnlag på mellom 5 – 10 tusen innbyggere. Den omfattende bokklubbvirksomheten i Norge later imidlertid ikke

til å ha vært til hinder for at antallet bokhandelsutsalg er økt, og det er også verd å merke seg at bøkernes andel av butikkernes omsetning er steget.

Utviklingen i norsk bokhandel frem til 2005 kan forklares ved den spesielle ordningen med enerett for salg av skolebøker og momsfrirket. Forholdene er nærmest omvendt i Danmark om en ser på langtidsutviklingen for antall bokhandelsutsalg. Mens ca. 200 nye er kommet til i Norge har man i Danmark i samme periode en tilsvarende nedgang. Dette til tross for at det norske befolkningsgrunnet totalt er 16 % mindre enn det danske. Skal man forklare denne utviklingen, er det nærliggende å se på både momsbestemmelsene og handelen med skolebøker. Det er i denne sammenheng verd å merke seg at svenske myndigheter avvirket støtteordningene til landets bokhandlere da momsen ble satt ned til 6 %. I dette kan det ha ligget en vurdering av effekten av tiltaket som tilsier at momssenkningen ikke bare ville virke prisdempende, men også bedre bokhandlernes lønnsomhet. Analyser av virkningene av den svenske momssenkningen har da også vært heftig diskutert, og den svenske bokpriskommisjonens undersøkelser kan tyde på at myndighetenes vurdering av dette har vært riktig. Om man skal forklare økningen i antall bokhandlere i Norge, er det vanskelig å komme utenom den spesielle kombinasjonen med fullt momsfrirket på alle bøker og bokhandelens enerett på salg av skolebøker. Denne eneretten har også vært praktisert slik at rene nettbokhandlere har vært forhindret i å selge skolebøker.

De faste bokprisene og bokhandelens enerett på salg av grunnskolebøker og lærebøker for videregående opplæring har imidlertid vært sterkt kritisert for sin konkurransebegrensende virkning. Et viktig argument for å opprettholde denne ordningen i Norge har som tidligere omtalt, vært hensynet til kravene i Opplæringsloven. Et annet forhold som har vært tillagt stor betydning er hensynet til de mange små distriktbokhandlerne. Mange butikker er etablert i kommuner med mellom 5-10.000 innbyggere. Analyser som er gjort, viser at rundt 100 bokhandlere kan komme til å forsvinne som følge av at eneretten nå blir opphevet.

Det er ventet store endringer i norsk bokbransje etter hvert som den nye Bokavtalen tar til å virke. Konkurransen fra nye medier og endringer i folks medievaner gjør dessuten at boken i økende grad må gjøre regning med å kjempe om plassen i forhandlernes hyller. En vesentlig konkurrent vil være filmene som nå foreligger på DVD relativt kort tid etter kinolanseringen. En ny undersøkelse om DVD-salget i Norge kan illustrere dette forholdet: DVD-spillere er etter hvert blitt vanlig i de fleste hjem, og salget av innspilte DVD-filmer øker nå med 20 % i året. Utviklingen viser at antall solgte filmer, i løpet av få år, kan være like stort som salget av allmennbøker i Norge. Statistisk Årbok for 2005 viser at over 60 % av befolkningen nå har en DVD-spiller i hjemmet. Det er omtrent like mange som har internett!

Salget av nye CD-er fortsetter imidlertid å gå ned. En komparativ undersøkelse fra 2003 om handelen med bøker og CD-plater, gjør et forsøk på å vise virkningene av denne utviklingen,

ikke minst for bredden og tilgjengeligheten i verdifulle sjangere og for plateforlag som velger å satse på seriøs samtids- og kunstmusikk. Forhandlerkjeden "Platekompaniet" har fått en helt dominerende stilling i handelen med CD-er, og kan i kraft av sin markedsposisjon presse plateprodusentenes leveringsvilkår slik at kjedens utsalgspriser til tider ligger lavere enn hva konkurrerende forhandlere får som innkjøpspriser. Ser en bort fra denne kjeden og den internasjonale Free Record Shop, er antall plateforhandlere gått dramatisk ned. I hele landet er det bare 12-15 platebutikker igjen som har et bredt utvalg og en god dekning av utgivelser i ulike sjangere. Store byer og hele fylker står etter hvert uten en god plateforhandler. Tilbudet er begrenset av en kjedes sentrale innkjøp. Dette har fått store konsekvenser for bredden av det som tilbys og for tilgjengeligheten på innspilte musikk-CD-er.

Utviklingen i bokhandelen har vært nærmest omvendt, med flere utvalg, godt utvalg av bøker og en generelt bedret tilgjengelighet. Mens bøkene er fritatt for moms, er det 25 % på CD-er. Ser en nærmere på utviklingen for norske plateforhandlere de siste 25-30 år, er det relevant å trekke en parallell med utviklingen i dansk bokhandel, med en tilsvarende nedgang i antallet faghandelsutvalg. I kontrast til dette står utviklingen for norske bokhandlere og dette forsterker inntrykket av at momsen har hatt stor betydning for det driftsøkonomiske grunnlaget i varehandelen. Det gir også grunn til å anta at svenske myndigheter har rett i at en momsreduksjon også vil få en virkning på bokhandelens lønnsomhet rent generelt, og ikke bare slår ut i lavere bokpriser. Bokens sterke stilling i det norske mediebildet kan derfor i noen grad forklares ved å se på forholdene i handelsleddet. Bokhandlere og bokklubber har en dominerende posisjon i handelen med bøker. For CD-ene og DVD-ene er forholdet annerledes ved at utviklingen, med betydelig bransjeblanding, har medført at produktene i detaljistleddet selges i sterk konkurranse med alle andre produkter. I denne konkurransen har de seriøse kvalitetsutgivelsene problemer med økonomisk å forsvare en plass i varehandelen, fordi inntjeningen og omsetningshastigheten er for svak i forhold til andre varegrupper. Mens medieprodukter i underholdningssjangeren kan vise til store salgsvolumer, kjennetegnes de seriøse kvalitetsutgivelsene av lave salgstall og høyere kostnader. I den tradisjonelle bokhandelen har man tatt hensyn til dette og fastprisperioden for bøker er institusjonalisert i den hensikt at den litterære bredden i det som tilbys, flertallet av de titler som utgis, trenger en lengre salgsperiode. I varehandelen ellers vil man raskt kvitte seg med produkter med lav omsetningshastighet og erstatte disse med varer som gir en bedre lønnsomhet. I dette konkurransebildet blir konsekvensene at bredden av det som er tilgjengelig på CD-er fortrenses, mens bøkene til nå har holdt posisjonen i markedet fordi antallet bokhandlere og bokklubber fortsatt er høyt.

7. Bokmarkedet i Holland.

Bokmarkedet i 2004

Det totale varekonsum i Holland er beregnet til 88 mdr. Euro. Den generelle momsen er på 19 %, på bøker og andre trykte medier er den 6 %. Denne momssatsen gjelder også for matvarer og medisin. Elektronisk publisering har full moms. (Til sammenlikning har Belgia 21 % moms og 6 % på bøker. Luxembourg har 15 % og 3 % på bøker)

Omsetningen av bøker er ikke kjent fra bransjestatistikker, men basert på opplysninger om forlagenes fakturering og et estimat for importen, ligger trolig omsetningen for 2004 på ca. 1,4 mdr. Euro. Dette gir en omsetning på 84 Euro per innbygger, omtrent som Danmark, og omsetningen av bøker representerer ca. 1,6 % av varehandelen, også dette omtrent som i Danmark.

Antall nye titler inkl nye utgaver er ca. 19.000. Tallet var i 1990 13.691 og viser en økning på 39 %. Dette gir i 2004 en produksjon på 1,2 per 1.000 innbyggere.

Opplysningene fra den hollandske bokhandlerforening viser imidlertid et større salg og her er omsetningen av bøker estimert til 1,726 mdr. Euro i 2003. Omsetningen per innbygger er av bokhandlerforeningen estimert til 106,- Euro. Disse tallene er imidlertid basert på forbrukerundersøkelser. Sammenliknet med andre land virker dette høyt, men noe kan forklares ved en redusert skole- og lærebokomsetning i 2004.

Forbrukerundersøkelsen viser at 13 % av befolkningen ikke har forutsetninger for å lese bøker på hollandsk.

Skriftspråk og utdanning

Hollandsk er hovedspråk og benyttes i skolene, men frisisk benyttes som skriftspråk i Friesland.

Det er 7.610 grunnskoler/ungdomsskoler med i alt 1.602.050 elever, 692 videregående skoler med 913.670 elever og 13 universitet/høyskoler med 180.550.

Rammebetingelser i bokbransjen

Holland har regulert bokmarkedet ved en lov som trådte i kraft 1.januar 2005. Loven har mye til felles med den franske og omfatter alle bøker unntatt skole- og lærebøker, og gjelder bare for bøker på nasjonale språk. Loven pålegger alle forlag å fastsette bøkernes utsalgspriser. Fastprisperioden i forhandlerleddet er to år, men forlaget kan etter ett år velge å tillate at det

gis rabatter på utsalgsprisene, ut over de rabattordningene som gjelder allment. Velger forlaget å tillate nedsettelse eller rabatter etter bare ett år, kan forhandleren kreve at boken tas i retur. Loven gir forhandleren en rett til å gi rabatter i fastprisperioden basert på en kvantumsavtale med enkeltkunder, men også ved salg i forbindelse med forskning, ”non-profit” organisasjoner, bibliotek og undervisningsinstitusjoner, barnehjem og sykehus.

Loven er kulturpolitisk begrunnet og hensikten er å motvirke konkurranse fra varehus og andre forhandlere som bare selger utvalgte bestselgere. Loven sikter mot å gi bokhandelen en større trygghet for sine innkjøp og motvirke tilfeldig priskonkurranse. Dette er ment å sikre bredde og utvalg i bokhandelen og derved fungere som en garanti for tilgjengelighet på alle bøker. Loven er et resultat av initiativ som ble tatt av bokhandlerforeningen allerede i 1992 og foreningen har vært pådriver og aktivt arbeidet for at saken fikk en parlamentarisk oppmerksomhet og at det ble fremlagt et forslag til lov.

Bortsett fra kjedeinterne avtaler foreligger det ikke andre horisontale eller vertikale regler som regulerer markedsvilkårene i handelen med bøker.

Før 2005 var det en bransjeavtale, ikke ulik de vi kjenner fra Norge og Danmark. Forlagene ble i avtalen pålagt å fastsette bokprisene med en fastprisperiode på 2 år. Denne avtalen krevde at det ble gitt dispensasjon fra konkurranseloven.

Skolebøkene til grunnskolene kjøpes av kommunene, og selges hovedsakelig av spesielle skolebokforhandlere.

Lærebøkene i videregående skole kjøpes av elevene. Det samme gjelder for studenter i fagutdanning eller høyskoler/universitet, som kjøper av forhandlere og direkte fra forlag, og noe kan lånes.

Omsetningen av skole- og lærebøker til grunnskole og videregående skole er estimert til 230 mill. Euro. Til høyskoler og universitet er omsetningen estimert til 280 mill. Euro utenom import.

Bibliotek

Det er 1.125 folkebibliotek med et samlet utlån av bøker på 138,9 mill. eks. Dette gir et utlån på 8,5 eksemplarer per innbygger, og en biblioteksdekning på 0,7 per 10.000 innbyggere.

Samlet bokbeholdning er på 36,3 mill. eks. Det foreligger ikke tall for skolebibliotekene.

EU-undersøkelsen fra 2001 viser at 56,1 % av befolkningen i Holland ikke har benyttet seg av bibliotektilbudet i løpet av de siste 12 månedene, og at 18,1 % har besøkt biblioteket mer enn 12 ganger de siste 12 månedene.

Forlagene

Det er registrert ca. 1.000 forlag i Holland. Forlag med kontinuerlig bokproduksjon er anslått til ca. 450.

Det er en forleggerforening med 275 medlemsforlag. Foreningen har også medlemmer som utgir aviser, blader og tidsskrift. I tillegg er den en forleggerforening for små, uavhengige forlag.

De dominerende forlagsaktørene er Kluwer og Reed Business Information og Elsevier. Undersøkelser viser at ca. 8 % av omsetningen skjer ved salg direkte fra forlagene.

Det svenske Liber-konsernet eies av Wolters Kluwer. Konsernomsetningen i Liber er på 890 mill. SKR. Konsernomsetningen i Kluwer er på 3,3 mdr. Euro.

Konsernomsetning for Reed Elsevier er beregnet til ca. 8 mdr. Euro, og selskapet er rangert som tredje største mediekonsern i Europa.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Den hollandske bokhandlerforeningen har 1.373 medlemsbedrifter med i alt 1.557 utsalgssteder. Dette gir et kundegrunnlag per bokhandel på 10.500 i gjennomsnitt.

Tilsvarende er det 12.700 i Danmark og i Østerrike er tallet 10.200.

Undersøkelser viser at markedsandelen for tradisjonelle bokhandlere er 67,8 % - samme markedsandel som i Danmark om en tar med alle utsalgssteder som er knyttet til Samhandelsreglene. Varehus og supermarkeder har en markedsandel på 8,1 %.

Beregninger av bokhandelens bruttofortjeneste viser at denne i 2003 var 29 % i gjennomsnitt. Dette gav 3 % i fortjeneste. Samme år var den til sammenlikning 4,2 % i Norge.

Bokklubber

Det er bare en bokklubb i Holland; Eci eies av tyske Bertelsmann. Omsetning og antall medlemskap er ikke kjent, men forbrukerundersøkelser viser at 12,6 % av omsetningen er bokklubbrelatert. Bertelsmann AG er rangert som nest største mediekonsern i Europa, med en konsernomsetning på ca. 18 mdr. Euro.

Etter loven er forlaget pålagt å fastsette utsalgspriser, og bokklubbene skal ta minst 80 % av denne prisen ved medlemssalg. Det er 4 måneders karantenetid for nye bøker.

Internettbokhandel

Antall aktører i dette markedet er ikke kjent, men forbrukerundersøkelser viser at bare 2,8 % av bokomsetningen er handel via internett.

Forfatterne

Den hollandske forfatterforening, som også omfatter oversettere, har 1.150 medlemsskap, herav 800 medlemskap for "fiction authors". Tallene inkluderer 270 oversettere.

Det er ingen egen organisasjon for de faglitterære forfatterne, men en ny forfatterforening for "non-fiction authors" og skole- og lærebokforfattere vil trolig være opprettet innen 2 år.

Bibliotekene betaler vederlag for utlån, og i 2004 var dette totalt 14 mill. Euro. Av dette gikk 7,6 mill. til forfattere og oversettere.

Det er ingen vederlagsordning for kopiering som tilfaller forfatterne. Det er heller ingen garantiinntektsordning for forfatterne. Statlige stipend til forfatterne er på 3 mill. Euro.

Distribusjon/logistikk

Det er en hovedleverandør av bokdata, frakt og logistikk, Centraal Boekhuis. Denne logistikkbedriften er et felleseie der 50 % eies av henholdsvis forlagene og bokhandlerne. Formålet med dette felles eierskapet er å sikre hele bokbransjen en effektiv distribusjon med lave kostnader, og at ingen aktører skal kunne hente ut strategiske fordeler av et slikt eierskap. Det medvirker til en større likebehandling av små og store aktører, og ingen kan ta ut skjulte fortjenester eller andre konkurransefordeler.

Strukturtrekk i markedet og komparativ relevans

KVB er en paraplyorganisasjon for de ulike kommersielle aktørene i bokbransjen. Dette er et fellesråd for bokhandlere, forlag, bokklubber og grossister. Intensjonen er å ha en møteplass og et bransjeforum, og i dette forumet utvikle en praksis i forhold til loven, men også å holde dialog og kommunikasjon med myndighetene.

Som et resultat av loven er bokhandlerforeningens organisasjon og arbeidsformer blitt endret, i første rekke ved at alle som videreselger bøker kan bli medlem. I tillegg kan store bokhandlere med et helårig utvalg på minimum 1.000 titler ha et såkalt "Plus-medlemskap".

I tillegg til tittelbredden kreves det at butikken har kvalifisert personale med bokfaglig utdanning.

Bransjeavtalen som ble avviklet 31. desember 2004 hadde mange av de egenskaper som vi kjenner fra tilsvarende avtaler i Danmark og Norge. I første rekke begrenset denne avtalen forlagenes anledning til å selge bøker som kostet mer enn 20 Euro. Bøker som kostet mer enn 20 Euro kunne bare selges av autoriserte bokhandlere. Denne eneretten omfattet også skole- og lærebøkene. Autorisasjon til å drive bokhandel kunne man få ved å gjennomgå et grunnkurs. Etter 1. januar 2005 er alle slike begrensninger opphevet og bøker kan nå selges fritt.

Fagutdanning for bokhandlere og felles markedsføring og propaganda for bøker og lesing er nye satsningsområder for bokhandlere og forlag i fellesskap.

Den hollandske forleggerforening oppgir at det årlig utgis ca. 19.000 titler. Tall for 2002-2004 er ikke kjent, men i 2000 ble det registrert 13.955 nye ISBN og i 2001 16.992.

8. Bokmarkedet i Østerrike

Bokmarkedet i 2004

Det totale varekonsum i Østerrike er beregnet til 105,3 mdr. Euro. Den generelle momsen er på 20 %. På matvarer, persontransport, bøker og andre medier er momsen 10 %. (Til sammenlikning er momsen i Tyskland 16 % generelt og 7 % på bøker.)

Den totale omsetningen av bøker er estimert til 790 mill. Euro, og utgjør 0,75 % av varehandelen. Dette inkluderer import. Omsetning per innbygger er på 96,4 Euro. Totalomsetningen inkluderer forlagenes direktesalg, men ikke bokklubbomsetning.

Antall nye titler fra nasjonale forlag er ca. 4.500. Til sammenlikning er tallet i 1990 hele 10.378 og viser en tittelreduksjon på hele 57 %. Dette gir i 2004 en produksjon på 0,6 per 1.000 innbyggere. Tallet må sees i sammenheng med at Østerrike er en del av det tyskspråklige bokmarkedet, og at importen fra Tyskland er betydelig. Statistikken for produksjon av nye titler viser en klar tilbakegang i hele 1990-årene. I Tyskland er tallet på nye titler anslått til ca. 70.000 per år.

Skriftspråk og utdanning

Tysk er offisielt skriftspråk, men ungarsk, kroatisk og slovensk er minoritetsspråk og benyttes i amtene/kommunene.

Det er 3.326 grunnskoler/ungdomsskoler med i alt 338.140 elever, 327 videregående skoler med 189.753 elever og 22 universitet/høyskoler med 210.125.

Det er staten som betaler bøkene til både grunnskolen og videregående skole/gymnas.

Rammebetingelser i bokbransjen

Østerrike har hatt en fastprislov på bøker siden år 2000. Denne pålegger forlagene og importører av bøker med tysk språk å fastsette utsalgspriser, men loven omfatter ikke skolebøker.

Tidligere var bokmarkedet i Østerrike regulert av en bransjeavtale som var utformet etter modell av den tyske bransjeavtalen, med 2-3 års fastprisperiode. Den tyske avtalen gav bokhandelen rett til å returnere bøkene dersom forlaget satte ned prisene før det var gått 2 år. I Sveits har forlagene fortsatt en rett til å sette faste priser på de tyskspråklige bøkene, men det er frie priser på franske bøker.

Det tyskspråklige området har tidligere vært regulert som et felles markedsområde for bøker, med nasjonale bransjeavtaler som i det vesentlige har samme ordlyd med hensyn til fastprisordningens praksis.

Ordningen med faste bokpriser, med bindene virkning i et annet land, førte til en konflikt med EU-kommisjonen. Bakgrunnen var at EU mente at nasjonale bransjeavtaler var begrenset til å regulere forholdene i det enkelte medlemsland, ikke for import og eksport av bøker.

Bøker utgitt med faste priser i Tyskland kunne etter denne fortolkningen bli importert til Østerrike, og deretter reeksportert til tyske forbrukere, med frie bokpriser.

EUs inngripen i handelen mellom de to tyskspråklige EU-landene, førte også til at Tyskland måtte innføre en fastprislov på alle tyskspråklige bøker i 2002.

Formålet med den østerrikske loven fremgår av formålsparagrafen (§ 1), og gir uttrykk for at en fastprisordning på bøker tar hensyn til det forhold at bøker er kulturgoder, og at det er hensiktsmessig både for forbrukere og forhandlere. Som i den franske loven skal allmennbøker ikke selges under 95 % av bokprisene. På grunnskolebøker kan det gis rabatter på inntil 22 %, basert på kvantum per tittel og samlet bestillingsstørrelse.

Loven om bokpriser i Østerrike er som nevnt et resultat av konfliktene som oppstod i handelen mellom ulike land i det tyskspråklige området. Mens fastprisordningen tidligere var en frivillig sak for forlaget, er nå både forlag og bokimportør (av bøker med tysk språk) bundet til ordningen med faste bokpriser. Bransjen hadde selv foretrukket å videreføre tradisjonen med en frivillig bransjeavtale, dersom dette hadde muliggjort en fortsatt fastprisordning, men bare Sveits har beholdt denne avtaleformen.

En viktig forskjell gjelder imidlertid for skolebøkene. I Østerrike er det frie priser, mens i Tyskland er det rabatter som er fastsatt i loven. Det kan gis inntil 25 % rabatt til skolene, henholdsvis som ordrerabatt og rabatt på kvantum. I praksis er fastprisperioden 2 år i Østerrike, mens det i Tyskland og Sveits er mer ubestemt. Bibliotekene får 10 % på allmennlitteraturen i alle tre land.

Bibliotek

Det er 2.282 folkebibliotek med et samlet utlån av bøker på 17,9 mill. eks. Dette gir et utlån per innbygger på bare 2,1 eksemplarer, men en biblioteksdekning på 2,8 per 10.000 innbyggere. Samlet bokbeholdning er på 12,3 mill. eks. Det foreligger ikke egne statistikker for skolebibliotekene.

EU-undersøkelsen fra 2001 viser at hele 81,6 % av befolkningen i Østerrike ikke har benyttet seg av bibliotektilbudet de siste 12 månedene, og at bare 2,4 % har besøkt biblioteket mer enn 12 ganger de siste 12 månedene.

Forlagene

Det er ca. 1.000 registrerte forlag i Østerrike. Av disse har ca. 250 kontinuerlig bokproduksjon. Det er en forleggerforening med 200 medlemsforlag. Regnet etter forbrukerpriser omsetter medlemmene for 474 mill. Euro.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Det er 799 bokhandlere i Østerrike. Dette gir et kundegrunnlag på 10.200 i gjennomsnitt per bokhandel, omtrent som i Holland. Disse bokhandlerne har en markedsandel på 62 %.

Det er 275 medlemmer i bokhandlerforeningen. Deres omsetning er 75 % av bokhandleromsetningen.

I tillegg selges det bøker i 1.125 butikker. Dette utgjør 38 % av totalomsetningen.

Det er 8 bokhandelkjeder i Østerrike. De har til sammen 350 butikker og markedsandelen er estimert til 30 %.

1 kjede er knyttet til forlagshus og har 31 utsalgssteder.

Bokklubber

Det er bare en bokklubb i Østerrike. Omsetning og antall medlemskap er ikke kjent.

Som i Tyskland er det 6 mnd. karantenetid for bokklubbutgaver av nye bøker. Tidligere var det vanlig med 9-12 mnd. karantenetid.

Internettbokhandel

Det er 3 nasjonale internettbokhandlere. De omsetter for 24 mill. Euro og markedsandelen er estimert til 3 %.

9. Bokmarkedet i Irland

Bokmarkedet i 2004

Den ordinære momsen i Irland er 21 % (til sammenlikning; 17,5 % i Storbritannia) og bøker er fritatt for moms, både i Irland og i Storbritannia.

Omsetningen av bøker fra irske forlag er estimert til ca. 145 mill. Euro. Dette er imidlertid bare omsetning som er registrert gjennom irske bokhandlere som er medlem av Booksellers Ass. in UK og Irland.

Irske forlags produksjoner av nye titler er 1.064 og dette gir et statistisk gjennomsnitt på 0,3 per 1.000 innbyggere. Tallene må sees i sammenheng med at Irland er en liten del av det engelskspråklige marked. Det foreligger ikke sammenliknbare tall for 1990.

I hele UK utgis det årlig over 100.000 titler, og rundt halvparten er betegnet som såkalt "consumer books" – dvs. skjønnlitteratur og andre bøker som er beregnet på allmennmarkedet, og det var denne kategorien bøker som tidligere var omfattet av fastprisreguleringene i det gamle NBA-systemet. Bokomsetningen i hele Storbritannia er estimert til rundt 3,5 mdr. Pund, og det er anslått at importen av engelskspråklige bøker utgjør mer enn 80 % av boksallet i Irland.

Rammebetingelser i bokbransjen

I Storbritannia og Irland er det etter 1997 frie priser og handelsvilkår ved salg av bøker.

Bibliotek

Det er 338 folkebibliotek og 3.179 skolebibliotek. Samlet utlån av bøker er 12,9 mill. eks. Dette gir et utlån per innbygger på 3,2 eksemplarer. Samlet bokbeholdning er på 11,8 mill. eks.

EU-undersøkelsen fra 2001 viser at 67,8 % av befolkningen i Irland ikke har benyttet seg av bibliotektilbudet i løpet av de siste 12 månedene, og at 10,6 % har besøkt biblioteket mer enn 12 ganger de siste 12 månedene. Til sammenlikning viser tallene for Storbritannia som helhet at 50,7 % av befolkningen ikke har benyttet seg av biblioteket de siste 12 månedene, og at 17,6 % har besøkt biblioteket mer enn 12 ganger i løpet av denne tiden.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Det er 207 irske bokhandlere som har medlemskap i *Booksellers Ass. of the UK and Ireland*. Markedsandel og omsetning av bøker er ukjent. Organisasjonene har heller ingen oversikt

over antallet forhandlere totalt som selger bøker. Det samme gjelder for internetthandelen – det foreligger ingen opplysninger om dette for Irland.

Det er 5 bokhandlerkjeder og disse har ca. 50 utsalgssteder. Disse har en omsetning på 72,9 mill. Euro. og ca. 50 % markedsandel av bokhandelsomsetningen.

I hele Storbritannia er bokhandelens andel av bokomsetningen 35-40%, omtrent som i Sverige og Finland, mens det i Danmark er 65 % og 59 % i Norge.

Internettbokhandel

Det er kun en internettbokhandel i Irland. Ut over dette har bokhandlere og forlag salg på egne nettsider, men omsetningstall foreligger ikke.

Strukturtrekk i markedet og komparativ relevans

Rammevilkårene som gjelder i Irland, må forstås på bakgrunn av at Irland er en integrert del av det engelskspråklige bokmarked som omfatter hele Storbritannia.

Den britiske ordningen med faste bokpriser ble avvirket i 1995, etter å ha eksistert siden 1. januar 1900. *The Net Book Agreement (NBA)* var en bransjeavtale mellom forleggere og bokhandlere, med en valgfri fastprisordning (*Retail Price Maintenance – RPM*), slik den som nå gjelder i Danmark. Til forskjell fra den danske ordningen ble fastprisen på nye bøker praktisert som en minimumspris (RPM). Dette var en frivillig ordning for forlag som ønsket å delta, men avtalen omfattet ikke skole- og lærebøker. Avtalen inneholdt detaljerte regler for hvordan fastprisen skulle praktiseres og hvilke unntak som skulle gjelde. Avtalen regulerte imidlertid ikke salgsvilkår til forhandlerleddet.

I løpet av nittiårene skjedde det på flere nivå en holdningsendring som skulle få konsekvenser for NBA. Ikke minst kom dette til uttrykk i bransjen selv. I økende grad ble bøker solgt utenfor minsteprisordningen, og de store kjedene tok initiativ til å bruke priser og rabatter mer aktivt. Bøker som normalt ville vært solgt til faste minimumspriser ble etter hvert solgt med rabatt og dette førte til at ledende forlag ikke lenger så seg tjent med fastprisordningen.

NBA ble flere ganger vurdert av retten (*The Restrictive Practice Court*), i lys av gjeldende konkurranselov, men ble ikke vurdert å være i strid med allmenne interesser. I dommen fra 1962 ble lagt vekt på bøkens spesielle karakter som kulturprodukter og at de forbrukerpolitiske fordelene ved ordningen var større enn ulempene (i henhold til *The Restrictive Trade Practices Act*).

I 1997 kom det til en endring i denne fortolkningen, og det ble fastslått at bøker ikke lenger skulle ha et slikt unntak fra vanlige konkurranselov. En ny konkurransepolitisk tenkning

ble lagt til grunn, her som i flere andre land, men på dette tidspunkt var allerede utviklingen i bokbransjen kommet så langt at dette bare ble en formell avvikling av fastprisordningen i The Net Book Agreement.

I dommen fra RPC i 1962 fremkommer det at den frivillige og valgfrie fastprisordningen bare kunne ha virkning dersom et flertall av forlagene var tilsluttet avtalen. På begynnelsen av 1990-tallet tok flere mindre forlag sine bøker ut av NBA-systemet. The Reed Group trakk seg i 1991 og Hodder-Headline Comp. etter julen 1994. De forlagene som forlot systemet gjorde nye avtaler med supermarkedskjeder og varehus. Sluttstrek for NBA-systemet ble i praksis satt da HarperCollins og Random House kunngjorde at de trakk seg fra avtaleverket og innledet et nytt pris- og rabattsamarbeid med bokhandlerkjeden WH-Smith. Disse begivenhetene måtte selvsagt få konsekvenser for bokmarkedet i Irland.

10. Bokmarkedet i Hellas

Bokmarkedet i 2004

Den ordinære momsen i Hellas er 19 %. Moms på bøker er 5 %. For matvarer og medisiner er det 9 % moms. (Til sammenlikning; Kypros har momsfristak for bøker)

Denne momssatsen gjelder også for en rekke tjenester. Det er dertil spesielle momsreduksjoner som bare gjelder i bestemte områder/distrikter.

Den totale omsetning av bøker i Hellas er estimert til 350 mill. Euro. Dette gir en omsetning per innbygger på bare 33 Euro, eller 40 % av tilsvarende tall i Danmark.

Antall nye titler per år er anslått til 8-9.000. I 1990 var tallet bare på 2.870, eller om lag 25 % av tallet for Danmark samme år. Dette gir i 2004 en produksjon på 0,8 per 1.000 innbyggere. Også her ser vi at tallet er omtrent 40 % av tilsvarende i Danmark.

Skriftspråk og utdanning

Hellas har ett skriftspråk. Det er 6.074 grunnskoler/ungdomsskoler med i alt 647.041 elever, 3.921 videregående skoler med 750.891 elever og 86 universitet/høyskoler med 275.861.

Staten driver eget skolebokforlag, organiserer og selger lærebøkene som brukes på grunnskole og i videregående skoler. Dette gjelder også for bøker til høyere utdanning og universitet. Private forlag har imidlertid et stort marked fordi det er anledning til å utgi skole-, fag- og lærebøker på alle nivå, ikke som direkte konkurrenter, men som utgivere av supplerende litteratur. Den private tilleggslitteraturen står ofte på pensumlister og lister som er anbefalt av lærere og forelesere.

Rammebetingelser i bokbransjen

Hellas har siden 1998 hatt en lov om faste bokpriser. Denne pålegger alle forlag å fastsette utsalgsprisen på bøker. Loven omfatter alle bøker på gresk, også importerte, men ikke skolebøkene som produseres av statsforlaget. Fastprisperioden er 2 år fra publikasjonsdato (2 år er også i praksis det som gjelder i Frankrike, Italia og Spania.)

I denne perioden skal bøker med gresk tekst ikke kunne selges til under 90 % av prisen og ikke over 105 %. Loven har en rekke unntak for bl.a. offentlig kjøp og bibliotek. Man ser generelt positivt på å gi unntak fra loven dersom det ikke medfører videresalg av bøker.

Loven er kulturpolitisk begrunnet og skal motvirke tilfeldig rabattering i varehandelen, og derved gi en beskyttelse til mindre forlag og bokhandlere. Loven er også ment å gi bokhandlere et økonomisk fundament for å holde et større lager av bøker, og kunne gi publikum en bedre service med kvalifiserte bokhandlere. Det er forutsatt at et marked med frie priser ikke kan tilby det kvalitative mangfold og den markedspluralisme som det er ønske om. Lovgivningen bygger på den forutsetning at bare store kjeder, varehus og supermarkeder kan gi vesentlige prisrabatter, og at dette bare kan imøtekommes av store forlag. Dette mener myndighetene vil undergrave bokhandelens muligheter for å presentere et bredt tilbud av nye titler og tidligere utgivelser. Ut over de som er fastsatt i loven foreligger det ikke bransjeavtaler som virker bindende verken horisontalt eller vertikalt.

Bibliotek

Det er 829 folkebibliotek med et samlet utlån av bøker på 1,8 mill. eks. Dette gir et utlån per innbygger på bare 0,16 eksemplarer og en biblioteksdekning på 0,8 per 10.000 innbyggere.

Samlet bokbeholdning er på 9,1 mill. eks. Det foreligger ikke statistikk for skolebibliotekene.

EU-undersøkelsen fra 2001 viser at hele 91,3 % av befolkningen i Hellas ikke har benyttet seg av bibliotektilbudet i løpet av de siste 12 månedene, og at bare 2,2 % har besøkt biblioteket mer enn 12 ganger de siste 12 månedene.

Forlagene

Antall forlag er anslått til 5-600, og dette er også antallet bokforlag med kontinuerlig utgivelse.

Det er 200 medlemmer i de ulike forleggerforeningene. Disse foreningene er lokale foreninger som organiserer forlag innenfor et geografisk område. Medlemsomsetningen er estimert til 150-200 mill. Euro.

Bokhandlerne og andre forhandlere

Det er totalt 2.367 forhandlere av bøker i Hellas. Det er 690 tradisjonelle bokhandlere og 566 av disse medlemmer i en av de 3 bokhandlerforeningene. Disse foreningene dekker ulike geografiske områdene. 280 bokhandlere har bare bøker, 120 av disse er forholdsvis store butikker. Det er 7 bokhandlerkjeder med til sammen 108 utsalgssteder.

Kundegrunnlaget er på 15.400 per bokhandel i gjennomsnitt. Sett i forhold til befolkningens gjennomsnittlige kjøp av bøker må dette sies å være høyt. Det er ingen bokhandlerkjeder som eies av forlag eller mediekonsern.

Bokklubber

Det er ingen bokklubber med nevneverdig omsetning i Hellas. Medlemstallet er ubetydelig. Det er rimelig å sette dette i sammenheng med et påfallende høyt antall bokhandelsutsalg og loven om faste bokpriser som ikke har særskilte ordninger for bokklubber.

Internettbokhandel

Det er mer enn 30 nasjonale internettbokhandlere i Hellas, men bare 3 er rene nettehandlere. De øvrige er butikker med netthandel som tilleggsaktivitet.

Forfatterne

Det er mer enn 14 forfatter- og oversetterforeninger i Hellas. Antall forfattere anslått til ca. 1.300, men den største forfatterforeningen har bare 320 medlemskap. I tillegg er det en organisasjon for barne- og ungdomsbokforfattere med 300 medlemskap.

Det er 2 foreninger for oversettere med 110 medlemskap.

En hovedutfordring for greske forfattere er at en lov fra 2002 om vederlag for bibliotekutlån ikke praktiseres. Loven er et resultat av europeisk direktiv (92100), men offentlige bibliotek i Hellas er så underfinansiert at en iverksettelse av loven ville medføre at gratisprinsippet måtte oppheves. Bare 13 % av befolkningen er registrert som lånere. Skulle en vederlagsordning dekket over bibliotekenes ordinære budsjetter, ville det bli lite igjen til kjøp av nye bøker. Den aktuelle problemstilling som nå diskuteres, er en vederlagsordning som finansieres etter modell fra Frankrike, med halvparten fra staten og den andre halvparten som et pristillegg på bøkene.

Vederlag for kopiering er hjemlet i loven og via betales via organisasjonene. I 2005 var forfatternes andel av dette beløpet 301.755,- Euro. Regelen er at det betales 5 % av verdien av fotokopipapir importert til Hellas, og det er ment å dekke rettighetshavernes tap ved lovlig og ulovlig kopiering.